

TRANSILVANIA

ORGANUL

ASOCIAȚIUNII PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA
POPORULUI ROMÂN.

Nr. II—III.

Sibiu, Februarie — Martie 1900.

Anul XXXI.

„CEA MAI VECHЕ STATISTICĂ AUTENTICĂ A ROMÂNIMEI ARDELENE“.

D. *Jancsó Benedek*, publică sub acest titlu în periodicalul societății istorice maghiare, „*Századok*“ (fasc. 2 din an. curent pag. 141—154), asupra populației Ardealului în secl. XVIII un studiu statistic comparativ, care ne privesce deadreptul. Mânecând dela conscripția episcopului Ioan Inocențiu Klein de Sadu din 1733, ântâia și cea mai veche statistică autentică a Românilor din Ardeal, făcută de Români și având în vedere numai pe Români, și publicată la 1898 în revista noastră, de unde a fost retipărită și în broșură separată sub titlul: „Românii din Transilvania la 1733“, d-l Jancsó în studiul său trăgând în combinație și alte conscripțiuni anterioare și posterioare celei făcute sub episcopul Klein, arată sporirea *excesivă* a elementului românesc în Ardeal în secl. XVIII, și se încearcă să explice aceasta sporire excesivă nu din puterea de reproducțiune a poporului românesc, ci din alte cauze și împrejurări sociale, economice și politice, cari stau în legătură cu epoca Fanarioților în principatele române. Sistemul de spoliare, introdus și practicat în principatele române de Fanarioți, a provocat emigrațiuni în massă, îndreptate între altele și spre Ardeal, cari ar fi influințat în mare măsură sporirea elementului românesc în această țeară. Este adevărat, că în Banat s’au întemplat în secolii trecuți imigrațiuni din Oltenia; urmașii Românilor imigrați trăesc în comunele montane până ađi cu obiceiuri deosebite de ale Românilor baștinași și sunt numiți de aceștia „bufani“ „țereni“, adecă veniți din

Țeara-Românească, formând ați vre-o 15,000 suflete, dar nu putem fi de părerea d-lui Jancsó cât pentru sporirea elementului românesc din Ardeal prin imigrațiuni din principatele dunărene tocmai în secl. XVIII, când știut este, că soarta țăranului iobăgit în Ardeal nu era cu nimic mai de invidiat, decât a celui din principate. O imigrațiune din principatele române în Ardeal, care să fi contribuit la sporirea elementului românesc de aici, este absolut inadmisibilă; Aricescu, la care se provoacă dl Jancsó, nu probează cu date concrete aserțiunea sa cu privire la „*emigrarea cu grămada peste Carpați*“; și de altcum n'a rămas nici o urmă despre astfel de imigrațiuni, cum au rămas în Banat. Iar adevărul cunoscut este, că, din contră, dintre iobagii ardeleni au fugit mai în tot timpul cu sutele și cu miile deadreptul în Moldova și Muntenia, unde serviau numai câte 12, cel mult 24 de zile pe an, iar unii treceau în Ungaria, unde iobăgia era mai ușoară decât în Transilvania. *)

Cât pentru Fundul regiu, Sașii locuitori la frontiera sudică a Transilvaniei, erau destul de precauți, să nu lase să le crească Românii peste urechi chiar prin imigrațiuni de peste hotar. Din contră s'au întâmplat adese-ori casuri, ca delinvenți români de aici să fie dați afară în țeara vecină din partea autorităților săsesci. Cităm un singur cas caracteristic. În o ședință a Magistratului din Sibiiu, ținută în Novembre 1740, un anumit Toader Rotar, care din pasiune (aus Passion) a junghiat pe stradă pe primarul din Șura-mare (de sigur nu mortal, căci atunci n'ar fi scăpat cu atâta), e judecat, ca să fie bătut cu nuele de calțul orașului și *alungat în Valachia*. **)

De altfel studiul D-lui Jancsó îl aflăm important din mai multe puncte de vedere și de aceea, dacă nu ne este dat să putem înregistra din parte română astfel de studii, menite să facă lumină în trecutul nostru, îl reproducem în cele următoare:

În istoria aspirațiunilor naționale române din veacul trecut cel mai interesant și mai de frunte rol l-a jucat fără indoială episcopul gr.-cat. al Făgărașului-Blajului, Inocențiu Klein. După alegerea sa de episcop își începă îndată aceea serie lungă de petițiuni la Maiestate, în al căror cuprins

*) G. Barițiu: „Transilvania“, 1870 pag. 6.

**) Protocoalele manuscrite ale Magistratului Sibiului din 1740, pag. 79.

găsim cel puțin în embrion fie-care din pretensiunile naționale române de aji. Fù ales episcop la 15 Novembre 1728, iar la 28 Septembre 1732 fu instalat în scaunul episcopesc. În acest timp a petiționat la Maiestate de 8 ori în interesul poporului său.

Că de ce cuprins erau aceste petițiuni, aflăm din acel rescript regesc, ce-l trimisese Carol III dietei ardelene la 11 Decembre 1732*). Din acel rescript se vede, că plângerile episcopului Klein se învîrtiau în jurul următoarelor lucruri: 1. Preoții uniți în contra diplomei Leopoldine sunt persecutați de ordinele protestante. 2. Preoților români uniți să li se dea sare gratuit din salinile țerei tocmai așa ca și preoților celorlalte confesiuni și nobililor. 3. Nu numai preoții români uniți, ci toți locuitorii țerei de limbă română, fie nobili sau țerani, de aici înainte să fie considerați ca adevărați fii ai patriei, iar nu ca venetici. (În acest punct se cuprinde deja implicite pretensiunea de mai târziu, ca adevărații Români să formeze a patra națiune politică a țerei). 4. Cultul divin de rit grecesc cere necondiționat, ca în satele mai mici să fie un preot, iar în cele mai mari cel puțin doi, și ca pelângă preoți, în fie-care sat să fie scutiți de sarcinile iobăgesci cel puțin doi indiviși, cari dau ajutor la cultul divin, căci la fie-care din celelalte confesiuni în singuraticile sate sunt scutiți de aceste sarcini patru indiviși (cantorul, învățătorul, crâsnicul și clopotarul).

Rescriptul reg. dispunea, ca dieta să exmită o comisiune pentru examinarea plângerilor și dorințelor episcopului unit: intru cât sunt acele îndreptățite, sau nu? Rescriptul reg. deodată prescria și aceea, că din cine să fie compusă aceasta comisiune. Președintele comisiunii, ca comisar reg., avea să fie generalul conte *Wallis*; membrii aceleia episcopul rom.-cat. și cel gr.-cat., consilierul de curte și tesaurarul baron *Rebentisch* și câți-va din consilierii cat. ai guvernului reg. Dacă membrii comisiunii vor căde de acord privitor la punctele indicate în rescript, invoiala făcută să fie subșternută Maiestății Sale spre aprobare, iar dacă nu s'ar puté înțelege, și în acel cas să fie subșternute actele sfătuirilor, ca Maiestatea Sa să decidă asupra opiniunilor contrare.

Comisiunea exmisă s'a și intrunit de câteva-ori, dar cu o diplomațenie turcească atăta a amănat și trăgănat lucrul, până ce s'a ales nimic din el. Lipsa de bunăvoință, arătată de comisie față cu cauza, ce i s'a încredințat, n'a descurajat însă pe episcopul Klein; el a făcut totul ca să informeze comisiunea după cuviință și să o dispună mai favorabil. Pentru informațiunea comisiunii, prin organele sale bisericesci a conșcris din sat în sat pe preoții români și pe credincioșii lor și încă fără deosebire de confesiune. Așa s'a pregătit la 1733 antăia statistică oficială și vrednică de încredere a românimeii ardelene, pe basa căreia ne putem forma o icoană hotărîtă și lămurită despre întinderea și numărul acestui popor

*) Veți acel rescript reg. la Nilles: *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*, II. pag. 513—517.

înainte cu mai bine de un secol și jumătate. Nici statistica aceasta nu e completă, căci nu numai, că s'au aflat comune singuratiche mai mici, în cari de sigur nici preot n'a fost și cari au rămas la o parte din aceasta conscripție, ci n'au putut fi conserși nici Românii din Țeara Bârsei, aflători sub jurisdicțiunea orașului Brașov. Cei rămași la o parte însă formează numai o mică frântură a românilor ardeleni și astfel nu detrag din valoarea și utilitatea conscripției.

Această conscripție a zăcut necunoscută timp mai bine de un secol și jumătate. La 1896 a scris asupra ei *Bogdan-Duică* în „*Convorbiri literare**) un studiu interesant sub titlul: „Statistica Românilor din Transilvania în 1733“; exemplarul manuscript l-a descoperit în colecțiunea lui Iosif Benigni în muzeul lui Brukenthal din Sibiu. Cu doi ani mai târziu, la 1898 a fost publicată de *Nicolau Togan***), bibliotecarul Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român. Cum afirmă dinsul un alt exemplar din aceasta conscripție se află în posesiunea prepositului din Blaj, *Ioan Moldovan*.

De sigur, că în colecțiunile din părțile ardeleni pot să zacă necunoscute și mai multe exemplare. Dovadă pentru aceasta este și împrejurarea, că înainte cu mai mulți ani am văzut și eu insumi un fragment din această conscripție în Imecsfalva în colecțiunea de manuscrite a soției lui *Ušerey János*.

Cu toate că aceasta conscripție poate fi privită ca antaia, cea mai completă și mai autentică statistică a românilor ardeleni, totuși am greșiținând, că aceasta nu are nici măcar precursori fragmentari și că ea este singura statistică, așa că n'am puté avé cu privire la numărul românilor din timpurile anterioare nici un punct de orientare sau n'am puté scéi nimic nici măcar aproximativ sigur în astă privință.

Când la sfârșitul secolului XVII. iesuiții Baranyi și Hevenesi începură convertirea Românilor la unire, deodată își deteră silința, ca pe cât se putea să erueze exact și numărul acelora. Iesuiții, zeloși pentru cauza unirii, pun numărul românilor ardeleni la 200,000. Dar chiar să admitem că acest calcul al lor nu-i exact și să-l întregim chiar cu o corectură de 25%, la sfârșitul seclului XVII numărul românilor în Ardeal la nici un cas nu poate fi taxat mai sus de 250,000.

Se nasce acum întrebarea, că acest număr al românilor în ce porție a putut sta pe acel timp cu numărul celorlalte națiuni din Ardeal? După calculul lui *Frideric Schuler****), numărul întregului popor sâsesc din Ardeal se poate pune la 68,160 suflete la sfârșitul secl. XVI și la începutul secl. XVII. După datele conscripțiilor dela 1761—65 numărul total al po-

*) pag. 626—642.

**) *Nicolau Togan*: Românii din Transilvania la 1733. Conscripția episcopului Ioan In. Klein de Sadu. Sibiu (Szeben), 1898.

***) *Volksstatistik der siebenbürger Sachsen. Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde*, vol. IX. fasc. 1. p. 31.

pulațiunii săsesci din Ardeal s'a urcat la 120,860 indiviși. Așa dară în decurs de 130 ani crescământul populațiunii a fost de 52.700 indiviși. După datele recensementului din 1890 numărul Sașilor ardeleni s'a urcat la 195,000 indiviși. Astfel crescământul în acești 130 ani din urmă fu de 74,499 suflete, ceea-ce corespunde la 0.49% pe an. Dacă comparăm acum aceste date unele cu altele, vedem, că crescământul săsimei în cele două perioade a dat înainte în măsură, se poate dice, egală. Pe temeiul datelor de mai sus, putem afirma, că numărul săsimei de 68,160 suflete dela începutul secolului XVII pe timpul uniunii Românilor se va fi apropiat de 100,000. Nu e greu a statorî din datele conscripțiunilor de mai târziu combinând înapoi și numărul maghiarimei și al Secuilor circa la 150,000. Astfel tabloul etnografic verosimil al Ardealului pe timpul diplomei Leopoldine s'ar puté exprima cireiter în următoarele cifre:

Maghiari la 1700	150.000
Sași „ 1700	100.000
Români „ 1700	250.000
la olaltă	500,000

Conscripția din vorbă a lui Klein dela 1733 numără 85,000 familii române. Multiplicând aceasta sumă, după usul adoptat, cu 5, numărul total al românimeii ardeleni la 1733 ar da 427.750 suflete. Considerând și românimea din Țeara Bârsei și din alte câte-va comune mai mici, rămasă la o parte din conscripție, drept întregire mai putem adauge la suma aceasta o corectură de 15,000 suflete. Astfel la 1733 numărul total al românimeii ardeleni a putut fi de 442,750 suflete.

Acum se nasce întrebarea, că oare alte isvoare contimporane existente justifică aceste date ale conscripției lui Klein?

Drept controlă să luăm datele de mai nainte cu 12 ani, ce le aflăm în cartea lui Acsády Ignác *).

Acsády fixează pe temeiul conscripțiilor contimporane întreaga populațiune contribuabilă a Ardealului la 1720 cu 48.039 familii. Multiplicând aceasta cifră cu 5, întreagă populațiunea contribuabilă ar fi fost de 240,195 suflete. Din aceste date se poate constata cu numele, că familii române au fost 28,120, ceea-ce ar corespunde la 140,600 suflete, deci mai puține cu cireiter 300.000, decât au fost după conscripția lui Klein cu 12 ani mai târziu. Conscripțiile folosite de Acsády însă nu le putem luá drept punct de mănecare, căci acele nu cuprind nici jumătate din familiile contribuabile. Aceste nu știu de nici un locuitor valach în comitatele: Cluj, Țernava și Turda, mai departe în scaunele secuiesci: Arieș, Ciuc, Odorheiu și Treiscaune, și în scaunele săsesci: Sebeș, Orăștie și Nocrich, ba și în scaunul Mureșului amintesc numai 4 familii valache.

Acsády din cauza defectuosității acestor conspecte, basat pe alte date singulare sau pe isvoare din timpul apropiat, reconstruesce tabloul etno-

*) Magyarország népessége a pragmatika sanctio korában 1720 -21 Budapest, 1896.

grafic mai complet al Ardealului la 1720 în următoarele: În total sunt 95,565 familii contribuabile, ce se pot constata cu numele; din aceste sunt 46,139 familii române; deci numărul total al sufletelor Românilor la 1720 e de 230,695, dar încă tot mai mic cu 200,000, decât este arătat în conscripția lui Klein la 1733; e mai mare, ce e drept, cu 100,000, de cum este arătat de Acsády întâia-oară, dar diferența este încă totuși atât de mare, încât e cu neputință să aduci în consonanță aceste două soiuri de conspecte.

Examinată mai deaproape a doua combinație a lui Acsády, vedem, că el fixează la 1721 numărul familiilor contribuabile române din Fundul regiu cu cifra de 12.629, pe când o 'conscripție săsească de tot autentică dela 1749 arată a fi fost 21,324 fam. După Acsády numărul Românilor era la 1721 în Fundul regiu de $12,629 \times 5 = 63,145$ suflete, pe când cu 28 ani mai târziu era de $21,324 \times 5 = 106,620$. Numărul Românilor în Fundul regiu n'a putut crește în timp atât de scurt cu 43,000 suflete, mai ales dacă avem în vedere, că autoritățile săsesci se siliu mai mult ca să-i alunge pe Români din Fundul regiu, decât ca să-i atragă acolo.

Dovadă în privința aceasta este între altele momorandul comandantului general, conte Königsegg, dela 1727, în care acesta, sătul de vecinile lamentări ale autorităților săsesci în contra Românilor, făcū regelui Carol III propunerea: să strămute pe Românii din Fundul regiu în Valachia-mică (Oltenia), și să aducă în locul lor Germani, „căci Sașii, ca să poată suporta oare-cum sarcinile publice, neproportionat de mari, ce li s'au aruncat în cărcă din partea celorlalte două națiuni (privilegiate), au primit pe pământul lor, ca ȕleri, o mare mulțime de Valachi, și aceștia s'au sporit acum atât de mult, încât aproape întrec pe Sași. Acești oaspeți primiți, pe lângă aceea îi ruinează și mai mult pe Sași prin răutatea, hoțiile, farmecele și prin tăciunăriile lor secrete“ *).

Acsády fixează numărul Sașilor pe acest timp cu cifra de $14,926 \times 5 = 74,630$. Amintirăm mai înainte, că Schuler arată a fi fost numărul Sașilor ardeleni de 68.160 deja la începutul secl. XVII; un crescământ numai de 6470 capete în 121 ani ar fi totuși prea mic; de aceea numărul Sașilor prezentat de Acsády nu poate corespunde stării faptice. Conscripția autentică dela 1749 **), citată și la Acsády, fixează numărul Sașilor din acest timp cu cifra de $23,386 \times 5 = 116,930$. Acum dacă comparăm aceasta cifră cu datele lui Schuler, aflăm că aceasta corespunde mai mult percentului de 0.49, care exprimă crescământul anual al Sașilor, și astfel e și mai aproape de adevăr. Numărul Sașilor, cum arătarăm, deja la începutul secl. XVIII (1700) era aproape de 100,000 și astfel cifra Sașilor de 74,630 la 1720, ce rezultă pe baza calculărilor lui Acsády, tot atât de puțin o putem accepta, ea și cifra de 63,145 a Românilor din Fundul regiu. Atât Sașii, cât și Românii

*) Barițiu: Istoria Transilvaniei, vol. I. pag. 333.

**) Hermann Anton: Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürg. Landeskunde, 1895 fasc. 5.

din Fundul regiu, au fost mai numeroși și de sigur ambele popoare au trecut peste cifra de 100.000.

În vol. I*) al lucrării mele despre istoria aspirațiilor naționale române, atât înainte de cartea lui Acsády, cât și de acel studiu al lui Bogdan-Duică, care se ocupă cu conscripția lui Klein, m'am ocupat și eu cu raporturile contimporane de naționalitate ale Ardealului și pe temeiul studiilor mele, referitoare la aceasta chestie, scrisesem acestea: „Pe timpul lui Carol III (pe la 1730) numărul contribuabililor a fost 135 000; din aceasta cifră revin valachimei 85 000, rămânând astfel 50.000 familii contribuabile de altă naționalitate, ceea-țe după metoda deja aplicată corespunde numărului de 250.000 suflete. Dacă adăugăm la aceasta sumă nobilimea ne-supusă la contribuție și pe Sécuii privilegiați numai cu 50.000, atunci populațiunea totală nevalachă a Ardealului se poate fixa cu cifra de 300.000; adaugând populațiunea valachă, și computând cele 85.000 familii contrib. în 425.000 suflete, întreaga populațiune a Ardealului pe la 1730 după un calcul aproximativ se poate socoti la 725.000 suflete“.

Conscripția dela 1761—65, după mărturisirea lui Benkő, arată populațiunea Ardealului în următoarele cifre:

Maghiari	271.000
Sași	120.680
Români	547.243
	<hr/>
	la olaltă 938,923

sau să ȳicem în număr rotund: *un milion*.

Raporturile de naționalitate ale Ardealului dela 1700 până la 1761 se pot prezenta în următorul tablou statistic:

La 1700 Maghiari	150.000
Sași	100.000
Români	250.000
	<hr/>
	la olaltă 500,000.
La 1730 Maghiari	195,000
Sași	105,000 **)
Români	425,000
	<hr/>
	la olaltă 725,000
La 1761 Maghiari	271,000
Sași	120,680
Români	547,243
	<hr/>
	la olaltă 938.923.

Aceste date ne arată mai fidel tabloul etnografic al Ardealului în prima jumătate a secl. XVIII, decât cum ni-l ilustrează cunoscuta combinație a lui Acsády din timpul sancțiunii pragmatice. Conscripția lui Klein

*) Pag. 761.

**) În „Századok“ e greșeală în comput, fiind indicați Sașii cu 110.000.

confirmă și mai mult aceste date, precum și aceste date adevărate, că privitor la autenticitatea descripției lui Klein în totalitatea ei nu începe nici o îndoială.

Dacă comparăm acum starea dela 1761 cu cea dela 1700, vedem, că crescământul valachimei în periodul acesta de 61 ani a fost de circa 120%, al maghiarimei de 80% și al săsimei de 40%. E lucru cunoscut, că săsimea ardeleană este atât de puțin spornică, încât din cauza aceasta în ochii celui ce nu s'a ocupat mai adânc cu raporturile demografice ale Sașilor, săsimea se prezintă în cazul cel mai favorabil ca o rasă stagnantă, dacă nu decadentă. Crescămintul maghiarimei din contră corespunde deplin unei sporiri sănătoase și naturale, ce progresa treptat. Crescămintul valachimei însă e bătător la ochi și e mai mare decât cel natural. Acest fapt a deșteptat deja dela început în cei mai mulți oameni închipuirea, că la aceasta rasă facultatea de reproducere e extraordinar de mare, iar în dieta dela Alba-Iulia din 1701 ordinele Ardealului numesc valachimea națiune barbară și prolifică (*barbara et prolifica ista natio*).

După datele statistice dela 1794 numărul rotund al populațiunii Ardealului a fost de 1,300,000, din care 350,000 Maghiari, 150,000 Sași și 800,000 Români. În restimpul de 30 ani, dela 1765 până la 1794, românimea s'a sporit cu 253.000 suflete. Proporția deci și în acest period de 30 ani este aceeași, care a fost în cei 60 ani de mai înainte, schimbată însă în unele privințe acum în detrimentul românimei și în favorul maghiarimei.

Se nasce acum întrebarea, că oare sporirea aceasta într'o măsură bătătoare la ochi a românimei este ea de a se ascrie numai facultății de reproducere a rasei, sau altor cauze și împrejurări sociale, economice și politice? Ca să putem da la aceasta întrebare un răspuns mulțamitor, este de lipsă să cumpănim câte-va date referitoare la mișcarea populațiunii române din acest period.

În urma păcii dela Pojarevaț (*Passarovicz*), la 1718 partea Munteniei până la Olt, așa numita Valachie mică (*Oltenia*), ajunse sub guvernarea Habsburgilor. Guvernul austriac, îndată-ce luă această provincie în stăpânire, pentru o distribuire mai dreaptă a sarcinilor publice și a diferitelor îndatoriri, dispuse numărarea poporului.

Antăiul recensement s'a terminat la 1721, rezultând pe acel teritoriu, unde ați trăesc ca un milion de oameni, 13,245 familii, deci o populațiune de 66,225 indiviși. Dece ani mai târziu, la 1731 guvernul dispuse un nou recensement al populațiunii, și atunci s'au aflat 29.341 familii contribuabile și 4005 familii scutite de contribuție, la oaltă 33,346 familii, adică o populațiune de 166,730 indiviși. Al treilea recensement, întâmplat numai câți-va ani mai târziu, a arătat deja 40.000 familii, adică o populațiune de 200.000 indiviși pe teritoriul Valachiei-mici. După aceste date în circa 14 ani populațiunea acestui teritoriu s'a sporit cu 134,000 indiviși. *)

*) Veți datele referitoare la Hurmuzachi: Documente, vol. VI. pag. 352, 478, 518—522 și următoarele.

„Țăranii de aici — se Țice în raportul comisiunii exmise cu ocaziunea ocupațiunii — locuiesc împrăștiati în grupuri de câte patru—cinci case, îngrădite din nuiete și lipite cu tină și încă în locuri cât mai depărtate de drumuri, aproape de munți și păduri, ca în cazul când se apropie cineva de ei să poată fugi. Alții locuiesc în codrii întunecoși în bordee suterane ca ceva animale sălbatice“.

Sub stăpânirea germană încetă cauza fricii, și liniștea, asigurată prin o guvernare mai bună, înduplecă să se rentoarcă la locuințele lor părăsite nu numai pe oamenii, cari se retraseră în păduri și în locuri pustii, ci începură a imigra cu sutele oamenii și din ținutul de dincolo de Olt, mai ales după-ce se lățise vestea, că Nemții șterseră mai multe soiuri de dări, cari apăsau foarte greu asupra poporului, și că au determinat și numărul Țilelor de clacă pentru proprietari.

În prima jumătate a secl. XVIII, ba se poate Țice în tot decursul aceluia secol, emigrațiunea din principatele valache a fost extraordinar de mare. La începutul secl. XVIII principatele valache ajung în posesiunea Fanarioților. Familiile fruntașe fanariote cumpără dela Poartă cu bani tronul Moldovei și al Munteniei. La aceasta se mai adause încă și nenorocita împrejurare, că cu fie-care Voevod fanariot a venit în țeara românească o întreagă armată de Greci, cari în calitate de oficiali și exactori ai lui Vodă despoiau în mod cumplit pe bietul popor. Aceasta economisire apoi nici n'a putut avé alt rezultat, decât emigrarea în număr mare a poporului și depopularea înfricoșată a principatelor. „Era lipsă de un lung șir de ani — serie Bauer referitor la aceasta epocă *) — pentru a se puté reda Țerei-Românesci vechia splendoare, a puté reinvia multele orașe, oarecând binepopulate și înfloritoare, a reconstrui multe sate bogate și cătune. de ale căror triste ruine dai la fie-care pas“. Lăcomia lupilor fanarioți a silit pe țeran, că sau să se retragă în codri și să se răsbune, cum povestesc cântecelele haiducesci, sau să emigreze cu grămada peste Carpați sau pe malul drept al Dunărei. **)

Pentru a ilustra dimensiunile mari, ce le luase aceasta emigrare, mă provoc la câte-va fapte în general cunoscute din istoria principatelor. Între anii 1741—1744, sub domnia lui Racoviță-vodă, din cauza dărilor exagerate și a despoiarilor au părăsit Muntenia ca la 15.000 familii. După alungarea lui Racoviță ajunse la tronul Munteniei Constantin Mavrocordat. Bauer, care cunosccea raporturile din principatele valache din propriile sale experiențe, scrie, că pe timpul când se urcă Mavrocordat pe tron, numărul familiilor contrib. în Muntenia era de 147.000, și acest număr în urma continuilor emigrări a scăȚut la 35.000. Cam asemenea rezultat avú domnia acestui voevod și în Moldova.

*) Mémoires hist. et geogr. sur la Valachie, annexés à l'histoire de Carra, pag. 232.

**) Aricescu: Istoria revoluțiunii române dela 1821. București, 1874 pag. 4.

Emigrarea românilor din principate în această epocă luă trei direcțiuni deosebite. Una din Moldova spre Rusia în ținuturile Nistrului, a doua către malul drept al Dunărei în părțile limitrofe ale Bulgariei și Serbiei, iar a treia spre Ardeal și Ungaria în așa numitul ținut dintre Timiș. Că între aceste emigrațiuni în trei direcții, cea îndreptată spre Ardeal (?) și Ungaria fu cea mai mare, putem deduce și din împrejurarea, că din cauza stoarcerilor stăpânirii turcesci în acest timp se retraseră chiar și din însuși imperiul otoman puternice cete sârbe și bulgare în Ungaria, aflătoare sub sceptrul Casei de Habsburg. Vădurem deja ce dimensiuni mari luase imigrarea în Valachia-mică între anii 1718—1734 pe timpul stăpânirii austriece. Că aceasta voe de imigrare țină chiar până către sfârșitul secolului, putem judeca din datele următoare:

La 1771, pe timpul ocupării Bucovinei, guvernul austriac trimisese o comisiune în principatele valache, ca să studieze stările și să erueze dispozițiunile de acolo. Aceasta comisiune împlinindu-și misiunea, raportează: „Boerii se tem mult, că-și vor pierde drepturile absolute asupra țăranilor, dar totuși de frica, ce o poartă față de Ruși, prefer dominațiunea austriacă. Iar ce se ține de țărani, aceia fiind-că nu-și văd asigurat rezultatul muncii lor și fiindcă știu, că nici jalbele lor nu sunt ascultate, mai nainte se doriau sub stăpânirea rusească, dar acum, cunoscând jugul rusesc, doresc stăpânirea austriacă, mai ales de când văd, că țăranii ardeleni sunt părtiniți și solvind competențele statorite, cum și împlinindu-și îndatoririle fixate, pot trăi în liniște și se pot bucura de roadele muncii lor.“*)

De altfel acești valachi imigranți n'au fost ceva oaspeți binevăduți nici acolo, unde colonizarea străinilor decurgea în stil atât de mare și sistematic, ca între Dunăre, Tisa și Timiș. Citez numai un cas caracteristic pe temeiul scrutărilor lui Szentkláray Jenő, referitoare la acest obiect.***) La 1765 s'au refugiat între Tisa și Timis deodată 227 familii valache, iar mai nainte 535. Când direcțiunea centrală din Timișoara făcu despre aceasta raport la Viena cu adausul, că sunt prospecte de a imigra încă mai multe cete. primii de acolo îndrumarea, ca să nu amăgească pe familiile valache, ce s'au însinuat de curând că imigrează, cu speranța de a fi primite și nici să nu corespundeze cu acelea, ci din contră să lucre într'acolo, ca acelea să-și părăsească intențiunea lor de a imigra; iar acelea, cari au sosit deja în institutul de carantină, după expirarea timpului îndatinat să nu fie admise mai înlăuntru, și cu atât mai puțin primite ca colonii. Ba și bar. Penkler, ambasadorul pe lângă Poarta otomană, a fost îndrumat, să facă cunoscută Porții dorința reginei, că mai bine ar fi, dacă Valachii, pribegiți din cauza stoarcerilor nedrepte și insuportabile, ar fi rechemăți, promițându-li-se amnestie și sanarea vătămărilor îndurate. Toate acestea însă nu folosiră nimic. Deja la 1766 s'a ivit ne-

*) Aricescu: Acte justificative la Istoria revoluțiunii române dela 1821. Bucuresci 1870, pag. 17.

**) Az oláhok költöztetése Dél-Magyarországon.

cesitatea de a se da non ordin direcțiunii din Timișoara să împiedece. „ca nu cumva Valachii pribegiți să străbată mai incoace de Timișoara și peste Begeiu“.

Dacă avem în vedere acele împrejurări, cu cari stau în legătură faptele înșirate aici, putem afirma hotărît, că crescîmîntul rapid și bătător la ochi al Valachimei în regatul ungar, coincide cu domnia Fanarioților, și-l putem privi drept rezultat al acelor dese și mari emigrări, ce le-au provocat stoarcerile acestui sistem de guvernare. Crescîmîntul românimei e isbitor de rapid și surprîndător numai pînă la 1811. De aici înainte începe să intre în alvia sa ordinară și după 1837 stagnează binișor, în comparație cu crescîmîntul mai rapid al maghiarimei. Epoca fanariotă se sfîrșește la 1821 cu revoluțiunea lui Vladimirescu și soartea țeranului român în urma *Regulamentului organic* al lui Kisselef devine mai suportabilă. Așa se pune piedecă marilor emigrări și tot așa-și pierde după 1830 crescîmîntul românimei din patrie caracterul seu năvalnic, ce l-a avut preste o sută de ani. În motive politice, istorice, sociale, și economice, este de a se căuta deci cauza crescîmîntului isbitor de repede al românimei din secolul trecut, iar nu în ceva putere miraculoasă de viață a rasei și în facultatea ei de reproducere (??), cum au crezut nu numai în trecut, ci cred în general și în prezent, cei-ce nu cunosc raporturile indicate mai sus.

Cu toate acestea ar fi o luptă în contra adevărului recunoscut, dacă am afirma, că în schimb tot în această epocă n'ar fi emigrat un număr mai mare de Români și din Ardeal. „Valachii după natura lor iute și schimbăcioasă umblă incoace și încolo (barangolnak) fără scop nu numai prin țeară, ci și prin Moldova și Țeara-Românească. Acolo apoi îi desleagă de jurămînt (elesküszik), se lapedă de uniune, ce și altcum o profesează numai cu numele, căci de fapt sufletul lor îi leagă de orient“. — Așa-i caracterizează pe Valachi ordinele Ardealului la 1744 în reprezentațiunea lor, prin care arată cauzele, pentru cari după vederile lor Valachii nu pot fi primiți ca a patra națiune politică a Ardealului*). Peste tot în secl. XVIII românimea era tare aplicată spre viața nomadă (??). Viața ordinară nu-i este pe plac și adese-ori suferă mai bucuros chiar și capriciile tirăniei celei mai brutale, decât disciplina severă și consecventă a vieții sociale regulate. Cetele singurătice de imigranți adese-ori prîndînd de veste, că în principate s'au făcut schimbări, o iau la drum și se reîntorc în vechia lor patrie, iar altele parte de sila uniunii, parte urîndu-li-se de neplăcuta sarcină a iobăgiei, se retrag în munții dela frontieră și de acolo, când li se pare situația prielnică, se duc mai departe în principatele valache, în Rusia, sau peste Dunăre în Dobrogea și Bulgaria.

Emigrarea românimei din Ardeal și peste tot din Ungaria și în secl. XVIII e de asemenea natură, ca și ceea din secl. XVII și XVI, tot ase-

*) Va admite și D. Jancsó, că era de sigur în interesul lor, ca să-i caracterizeze pe Români astfel.

menea își ia originea din natura rasei aplicate spre viața nomadă. Mișcarea populațiunii între Ardeal și principatele valache este statornică în tot decursul secolului, dar caracterul ei într'atâta este și acum cel vechiu, întru cât imigrarea e considerabil mai mare, decât emigrarea(?). Aceasta fluctuațiune a poporului a interesat tot atât pe guvernul Habsburgilor, ca și pe principii ardeleni la timpul seu. Într'un rând a pus chiar în spaimă pe guvernul Mariei Teresiei. Atunci adevărat, când era vorbă de înflintirea grănițelor. Adevărat e, că spaima aceasta a cauzat-o mai mult emigrarea în masse a Secuilor, decât a Valachilor. Guvernul dete la 15 Ian. 1765 un ordin strict pentru împiedecarea emigrării, în care între altele se dic următoarele: „După-ce e clar, că de cele mai multe ori indiviți fugiți aici pe sub ascuns din principatele valache amăgesc poporul să emigreze, aceia, dacă vor fi prinși, să sufere moarte înspăimântătoare. Cei-ce ascund astfel de indiviți, sau funcționarii, cari își neglijează datoria față cu ei, să se pedepsească cu 200 floreni*”).

Zădarnic a fost acest ordin, căci fuga în masse peste hotar n'a putut fi împiedecată. Și după aceea s'a întâmplat une-ori să ajungă lucrul la astfel de ciocniri sângeroase între emigranți și paznici, cât rămaseră morți și răniți de ambe părțile pe terenul de luptă. La 17 Iunie 1766 comanda generală, urmând ordinul dat din partea consiliului supr. de războiu al imperiului, provacă pe guvern să împiedece fuga peste hotar a acelor iobagi dela Făgăraș, ale căror case s'au fost dat paznicilor de graniță, prin strămutarea lor la alte sate.

Dar poporul pe încetul s'a dedat cu greutatea vieții militare de graniță și cu disciplina mai rigoroasă și nu s'a gândit mai mult la emigrare. În deceniile ultime ale secl. XVIII încetează emigrările mai cu grămada, dar pentru aceea în casuri singurate, dar destul de dese, până'n ziua de azi decurge un schimb neîntrerupt între elementul etnic român din patrie și cel din regat.**)

Revenind asupra conscripției lui Klein și schițând cuprinsul ei, trebuie să notăm următoarele:

Conscripția nu s'a făcut după comitate sau scaune, ci după protopopiate, și de aceea comparându-o cu împărțirea politică de azi, orientarea într'insa e binișor îngreunată, mai ales considerând, că și numirile comunelor sunt însemnate adese-ori românește, sau după pronunțarea românească.

Aceasta conscripție se întinde peste 44 districte protopopesci. În aceste 44 districte protopopesci se află consemnate 2078 comune, între cari, după conscripție 1141 sunt cu populațiune curat română, 795 amestecate cu alte naționalități, și la 142 nu este însemnat, că sunt acelea curat românești sau amestecate cu alte naționalități? Între aceste comune, sunt

*) Teleki Domokos gr. A székely határórség története, pag. 135—136.

**) Aserțiune riscată; d-l Jancsó rămâne dator cu dovedirea ei. Emigrează destui Români și azi în România, dar cei cari vin de acolo la noi nu sunt Români din regat, ci tot dintre cei emigrați.

645 numai cu preoți gr-cat., 176 numai cu preoți gr-or. și 191 cu preoți de ambele confesiuni. La o comună nu este indicat caracterul confesional al preotului. Lipsite de preoți sunt 645 comune. Preoți români sunt în total 2743, între cari 2255 gr-cat., 486 gr-or., iar la doi preoți nu este indicat caracterul confesional.

Acele conscripții, cari le-a luat Acsády în opera sa citată drept basă la computurile sale, nu cunosc nici o familie română în scaunele sēcuiesci, numai patru în scaunul Murēșului. După conscripția lui Klein, făcută cu 12 ani mai târziu decât conscripțiile folosite la Acsády, erau în scaunul Odorheiului 520 familii rom., adecă 2600 suflete; în Treiscaune $915 \times 5 = 4575$; în scaunul Murēșului $1779 \times 5 = 8895$ Români. Din Ciuc nu este luată nici o comună în conscripție. Astfel pe teritoriul Secuimei de ađi — neluând în considerațiune Ciucul — erau în total 3214 familii, adecă o românimie de 16.070 indiviđi.

Merită să mai vedem, că pe timpul acestei conscripții cât de mare a fost numărul românimiei în unele orașe mai însemnate din Ardeal, și cât după recensemēntul din 1890?

	1733	1890
Cluj:	$10 \times 5 = 50$	3226
Sibiiu:	$180 \times 5 = 900$	4581
Alba-Iulia:	$168 \times 5 = 840$	3426
Turda:	$70 \times 5 = 350$	2297
Tirgul-Murēșului:	$60 \times 5 = 300$	669
Sebeșul sāsesc:	$262 \times 5 = 1310$	4178
Deva:	$260 \times 5 = 1300$	1996
Blaj:	$23 \times 5 = 115$ *)	1661
Bistrița:	$70 \times 5 = 350$	2274.

Și aceste câte-va date aruncă o interesantă lumină asupra crescēmēntului românimiei. În orașele sāsesci deja pe atunci era puternic elementul românesc. În orașele maghiare însă, ca în Cluj, Turda, pe acel timp era în proporție neînsemnat, dar de atunci incoace s'a sporit rapid. În Cluj a crescut dela 50 la 3226, în Turda dela 350 la 2297. În orașele sēcuiesci crescēmēntul e aproape zero. În Tirgul-Murēșului numărul Românilor s'a duplicat numai, cu toate că populațiunea lui de ađi este cel puțin de patru-ori atât de numēroasă. În Sângeorgiul sēcuiesc erau $24 \times 5 = 120$, ađi sunt 38, în Kézdi-Vásárhely $7 \times 5 = 35$, ađi sunt 22 Români.

Conscripția episcopului Klein, ca cea dintăiu și autentică statistică a românimiei ardelen, din punctul de vedere al mișcării poporului român,

*) „Gaz. Transilv.“ Nr. 30 a. c., spicuiind câte-va cifre din studiul d-lui Jancsó, e nedumerită cu privire la puținătatea locuitorilor români din Blaj la 1733. Pentru lămurirea lucrului este de observat, că la acel an exista numai *satul Blaj*, căci încă nu se strămutase reședința episcopiei Făgărașului la Blaj. *Orașul Blaj*, fű întemeiat de ep. Klein după anul 1738.

trebuie să o privim ca *extraordinar de importantă și prețioasă*.*) Meritul ei este, că ne arată din sat în sat numărul Românilor. În ceea-ce privește decidera chestiunii, că oare în acești 200 de ani din urmă sporitu-s'a românimea în detrimentul maghiarimei, sau din contră, fost-a atăta putere de viață în maghiarimea ardeleană, ca să poată ave prospecte sigure de izbândă în lupta naturală a acestor două rase, aceasta conscripție ne poate servi drept punct de mănecare.

Se face multă vorbă despre pustiirea rasei maghiare în părțile ardelene și despre sporirea românimei în detrimentul maghiarimei; mai de parte despre aceea, că în ce mare măsură expropriază institutele române de bani posesiunile maghiare. Aserțiunea dintăiu n'avem motiv să o tragem la indoială, dar e fapt, că nici una din aceste aserțiuni n'a fost demonstrată nici din partea maghiară nici din cea română.

Sciința maghiară tot așa, ca și politica maghiară are interes duplu și o problemă, ce așteaptă să fie resolvată: mai întăiu să constate în mod sciintific și vrednic de încredere, că spre exemplu dela sancțiunea pragmatică incoace cum s'a dezvoltat proporția numerică a maghiarimei și românimei nu numai în general, ci străbătând și în detaiuri până în cercul satelor singurateice? Unde s'a întemplat romanisare, sau maghiarisare? Ce fel de cauze și împrejurări au provocat acest proces etnic? În ce proporție stă și în ce-și află expresiune caracteristică puterea de viață a celor două rase în lupta amintită pentru existență pe teritorul indicat? Iar a doua: să arete, că în jumătatea de secol din urmă, dela punerea în practică a marilor reforme agrare pân'acum, câtă proprietate maghiară a trecut în mâni românesci și peste tot în mâni străine, sau întors; adevă să constate că până la ce măsură e adevărată credința generală, după care institutele românesci de bani expropriază posesiunile maghiarimei ardelene?

Pentru deslegarea problemei celei dintăiu poate servi ca punct solid de mănecare conscripția lui Klein. Pe temeiul acesteia se poate constata sigur din sat în sat numărul românimei ardelene la 1733. Datele conscripțiunilor de dare de mai târziu devin din ce în ce mai vrednice de încredere, și astfel mănecând de aici, cu diligența recerută și facultate combinativă

*) „Telegrafului român“ (nr. 15 a. c.), căruia la timpul seu încă i-s'a trimis broșura mea cu conscripția episcopului Klein, dar n'a luat nici o notiță despre apariția ei, acum, când vin alții să releveze importanța acestei conscripții, ca și care mai veche și atât de completă nu are nici unul dintre popoarele din patrie, i-se pare autenticitatea datelor *foarte problematică*, și ăice, că conscripția aceasta nu poate ave pretenția a ne presenta ceva complet, ceea-ce se vede și de acolo, că comune române mai mici, unde nu era preot, au rămas cu totul afară; de asemenea nu sunt induși Românii din Țeara-Bârsei. Apoi mai adauge, că foarte multe comune gr-or. n'au fost tuate în conscripție. Ei bine, arete „Telegr. rom“, cari comune române dela 1733, afară de câte-va din Țeara-Bârsei și câte-va din Secuime, respective din Ciuc (dacă vor fi existat) au rămas afară din conscripție? dovedească cu alte date *mai autentice* starea lucrului la 1733, — și-i vom crede pe cuvânt.

pe baza de date archivale oficiale se poate da la întâia întrebare răspuns tot atât de mulțămitor și vrednic de încredere, ca și la a doua întrebare, de interes pentru raporturile de proprietate ale maghiarimei, pe baza conșcripțiunii Czirakyane dela 1819, a actelor de mai târziu referitoare la despăgubirea urbană, și pe baza cărților funduare puse în practică în anii cincideci.

Nic. Togan.

DIN LITERATURA GEOGRAFICĂ A TRANSILVANIEI.

Scrierile geografice în secl. XIX.

Studiu de

Silvestru Moldovanu.

1815—16.

Journal einer Bergmännischen Reise durch Ungarn und Siebenbürgen, von W. G. E. Becker, Freiberg, 8°, 2 părți.

Este o carte de cuprins geologic-minier. Partile privitoare la Transilvania se află pe pag. 153—212, în cari se descriu minele mai însemnate din Munții-Apuseni și modul de exploatare a lor.

1818.

Lehrbuch zur Beförderung der Kenntniss von Siebenbürgen, von Jos. Leonhard, Hermannstadt, 1818, 8° 398 pag.

Este un manual, împărțit în trei părți, dintre cari numai partea primă are cuprins geografic. Autorul ne dă în ea date despre extensiunea teritorială a țării și numărul locuitorilor, apoi ne face cunoscute calitățile fizice ale pământului, amintesc diferitele popoare și în fine face descrierea topică, ținându-se de districtele politice. La fie-care district (comitate, scaune), se dau granițele, apele principale și estensiunea teritorială, apoi urmează descrise pe scurt, localitățile mai de frunte. La sfârșitul părții geografice se află un dicționar alfabetic de localități, indicându-se la fie-care districtul la care aparține.

În descrierile geografice se află puține greșeli și date eronate, dar partea geografică fiind de estensiune mică, cartea, ca izvor geografic este de puțină însemnătate.

1821.

Statistische Skizze der Siebenbürgischen Militär-Gränze, von I. H. Benigni von Mildenberg. Hermannstadt, ed. I. 1821, ed. II. 1837.

O specială descriere a graniței militare ardelene, care pentru noi Românii e de interes deosebit. În introducere se arată pe scurt însemnătatea granițelor militare din Ungaria și Ardeal și se amintesc unele momente din trecutul graniței transilvane, apoi se dă estensiunea acestei din urmă și se caracterizează pe scurt natura solului, munții, apele și clima

teritorului grănițeresc. După aceste se dă statistica locuitorilor, naționalitatea și caracterul și raporturile religioase ale celor două popoare grănițere (Români și Secui). Pe Români Benigni îi caracterizează cu bunăvoință, le laudă unele însușiri, între cari cu deosebire vitejia și virtuțile militare. „Ca soldat — dice el — grănițerul român e vrednic a fi distins“, — iar după ce spune, că oficerilor, cari sciu trata cu el conform caracterului său, este foarte fidel și-i urmează orbește, continuă:

„Curagiu personal, impreunat cu dibăcie și o mare putere corporală, oțelită prin muncă grea, — toate aceste îl fac pe Românul grănițer soldat brav, periculos pentru dușmani“. (pag. 30).

Cu toate aceste autorul ici-colea ne atribuie greșit și unele însușiri rele, cari nu le aflăm la Români, d. e. că Românul e nelucrător, pătimaș, etc., tot lucruri debitate de scriitori dușmani nouă. Autorul nu se poate elibera cu totul de sub influința acestora, deși constată, că scriitorii, cari presentă pe Român ca o batjocură a naturei, „au făcut aceasta din orbire pătimașă“. (pag. 24).

Mai departe autorul ne face cunoscute produsele din domeniul celor trei regne și în legătură cu ele ocupațiunea grănițerilor, apoi urmează raporturile personale ale grănițerilor, din toate punctele de vedere. Atât aceste din urmă, cât și descrierea produselor, etc. sunt foarte detaiate și cuprind o parte considerabilă a cărții.

O descriere topică a localităților nu ne dă autorul. Lipsa acesteia o înlocuiește cu un registru alfabetic al tuturor localităților grănițeresci, adaos la sfârșitul cărții. Registrul cuprinde atât localitățile pur militare, cât și cele amestecate (cu provinciale), cu indicarea districtelor politice și a cadrelor militare (Regiment, companie), la cari aparțineau. În suma totală se dau 295 de localități, dintre cari 231 amestecate și 64 militare. (11 orașele și 284 sate).

Cartea în general cuprinde multe date statistice și ne dă o iconă fidelă a graniței militare și a rapoartelor grănițeresci. Greșeli sunt puține și preste tot datele sunt sigure, fiind imprumutate din izvoare oficiale, cari au stat la dispoziția autorului. Din cauza aceasta scrierea lui Benigni este de valoare, cu atât mai mult, că este aproape singura, care se ocupă în special cu descrierea fostei granițe militare, din punct de vedere geografic-statistic. Ea a apărut în două ediții, compusă după acelaș sistem, dar ediția a doua e mai voluminoasă și mai bogată în date.

1822.

Voyage mineralogique et geologique en Hongrie pendant l'année 1818, de T. S. Beudant, 3 vol. 1822. cu o hartă geologică.

În cartea geologică a lui Beudant asupra Ungariei e considerat și Ardealul. Autorul însă n'a umblat prin Ardeal și espunerile lui asupra geologiei noastre se razimă pe datele altora. Multe din aceste date sunt anticatice, dar cuprinsul cărții, precum și harta alăturată la ea, care este

una din cele mai vechi harte geologice ardelenе, ne arată starea, în care se afla pe la începutul secolului nostru geologia ardeleană. Între altele s. e. amintim, că pe hartă, mai cu seamă în munții dela granița ostică și vestică sunt teritorii necolorate, nefind aceste cunoscute din punct de vedere geologic.

1823.

Kurzer Unterricht in der Geographie Siebenbürgens für Schulen, de I. Benigni von Mildeberg, 1823. 8°, 36 pagini.

Este un mic manual pentru școale, care a apărut în mai multe ediții și a fost tradus și în limba maghiară. Manualul nu poate fi considerat de izvor geografic, dar îl amintim aci pentru descrierea topică a graniței militare transilvane, care deși e scurtă, dar e precisă și bine marcată.

1826—7.

P. Partsch, Tagebücher seiner Reisen in Siebenbürgen.

Este un diar de călătorie, de cuprins geologic. În tipar n'a apărut; se află numai în manuscris. O copie de pe original se află în muzeul Bruckenthal din Sibiu. Manuscrisul conține o mulțime de date geologice din toate ținuturile Transilvaniei. În „Geologie Siebenbürgens“ (1863) de Hauer-Stache, este apreciat favorabil.

1830.

Travels to and from Constantinople in 1827 and 1828 or personal narrative of a journey from Vienna through Hungary, Transylvania, Wallachia etc. By Capt. Charles Colville Frankland. London, 1830. 2 vol. 8° p. 373.

Căpitanul de marină englez Frankland a făcut o lungă călătorie prin mai multe țeri din Europa orientală, trecând și prin Transilvania. Din descrierea călătoriei sale aflăm, că el venind din Ungaria a intrat în Ardeal pe valea Mureșului, pe la Deva. De aici s'a îndreptat la Sibiu și în urmă a trecut în România prin pasul Turnului-roșu. Descrierea călătoriei făcută prin Ardeal e scurtă (vol. I. pag. 12—17). Frankland face amintire de frumusețea unor regiuni de ale noastre, laudă portul pitoresc al Românilor, aflând asemănare între acesta și a figurilor dace de pe Columna lui Traian și marchează latinitatea limbei noastre.

Dăm aci descrierea în traducere, făcută din bunăvoința unui prieten:

Marșul al 29-lea. Am dejunat la Lenneck*), pe Mureș: o panoramă minunată, riul larg și șerpuiind printre munți. La Deva, cea mai apropiată stațiune, se vede un frumos castel vechiu, de al Romanilor, ridicat pe un colț de munte. Ca întemeetori ai acestui castel se pomenesc doi împărați: Traian și August. Se pare însă că acest castel a fost reparat și fortificat în stil gotic, după-cum se spune, pentru faptul că mai de mult servia de barieră Otomanilor. Plecând dela Deva, drumul duce pe o întinsă câmpie cu grâne, pășuni și păduri, pe la marginea drumului, viorele și primule.

*) Poate Leșnic (Leșnek).

În drum am văzut mai mulți vulturi și multe varietăți de uli. Vulturii mi se par a fi *Vultur corvus* ai lui *Linnaeus*, sau cum se numesc de obicei vulturi turcesci. -

Portul țeranilor e într'adevăr pitoresc, căciula înaltă dacică, și o haină lungă de piele de oaie (cojoc) întocmai după cum e reprezentată națiunea resboinică a Dacilor pe Columna lui Traian.

Femeile poartă un fel de jachetă care le lasă goală partea de sus a sinului, un fel de tartan de al Celților.

Acum suntem în Transilvania. Satele sunt urite și selbatice, pe alocuri dăm de nisipuri. Visitiul îmi vorbește latinesc: „*Sun multi rupi, domine* *) și într'adevăr drumul era rău. Am cinat la *Șibot*. La această stațiune am văzut mai multe scrisori cu adresă latină.

Drumurile de aci incolo fiind și mai rele, am pus șase cai la trăsură.

Marșul al 30-lea. Ați zărim înaintea noastră *Sibiul*, încunjurat de trei părți cu munți și mărginit în a patra lature de șesurile transilvane. Spectacolul e splendid, mai ales că strălucesc în soare mai multe turnuri și cupole. Ne-am distrat foarte mult, vădând țeranii intrând și eșind din oraș și mai ales țerancele, cum mergeau călări bărbătește pe cai. Un riuț mic numit *Sibin* udă acest oraș și se varsă în *Olta* sau *Aluta*. Orașul a fost bine întărit odată și a fost o bună piedecă pentru Osmani. Are aproape 16 mii locuitori și mai multe biserici și mănăstiri. Plecând din *Hermannstadt* vederea întâlnește un măreț spectacol, îndreptând-o spre faimosul pas *Turnu-Roșu*.

Am ajuns în *Turnu-Roșu* pe la 9^{1/2}. Aci e ultima stațiune la frontiera austriacă și în același timp o stațiune militară.

Panorama din trecătoare nu e tocmai măreață: un riu curge repede pe acolo. Ajungând la frontiera dintre Valahia și Transilvania, frontiera făcută de un mic păreu, am găsit un pichet de soldați austriaci. **)

Aceasta este descrierea privitoare la Transilvania. În vol. I. se află și o hartă, reprezentând peninsula Balcanică și imperiul Austriac, astfel și Transilvania. Harta este tipărită în Londra, la 1829. Pe ea sunt însemnate câteva localități din Ardeal, în limba germană: Medwich, Schbaessburg, etc. Harta, încât privesce Ardealul, este de puțină valoare.

1831.

Nemes Udvarhelyszék statistikai leírása, Szighetí Gy. Mihálytól. (În revista „*Nemzeti Társalkodó*“, 1831, pag. 40—85).

Este o scurtă descriere a scaunului sėcuiesc al *Odorheiului*, din punct de vedere fizic și etnografic. Descrierea cuprinde multe date statistice, privitoare la raporturile teritoriale ale scaunului, la localități, locuitori etc. Descrierea este poporală și unele din date sunt de interes.

*) Sunt multe ripi, domnule.

**) Descrierea călătoriei lui Frankland în Muntenia este tradusă în romănescă în revista „*Tinerimea română*“, vol. III. Fasc. II. București, 1899.

1833.

Das Land und Volk der Szekler in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht, von Daniel G. Scheint, Pesth, 1833 8° pag. 214. Cu o hartă orografică-idrografică a Secuimii (1832).

Cartea lui Scheint este o monografie a Secuimii, în care se descrie pământul (geografia fizică) și poporul, care-l locuiesce. Autorul ne dă o bună icoană despre Secuime și face cunoscute însușirile fizice ale Secuilor, caracterul, limba, raporturile culturale și religioase etc. Afară de Secui amintesc și alte popoare, cari sunt în minoritate în țara sēcuiască, între cari și pe Români.

Monografia este compusă pe baza unui studiu amănunțit. Aceasta reiese și din multele isvoare citate și folosite de autor. Descrierea fizică cu deosebire are părți de valoare. Astfel sunt: apele, grupate după regiuni, apoi capitolele despre situația Secuimii și rapoartele ei teritoriale; mai departe orografia, deși unele părți din aceasta nu sunt destul de clare. Aici lipsesc datele ipsometrice; numai la un singur punct (pădurea Rika) ne dă înălțimea. Aflăm însă la orografie și părți prețioase, d. e. marcarea liniei de despărțire a apelor Mureșului, Oltului, Târnavelor, Homorodului etc.

În partea etnografică se fac cunoscute și ocupațiunile locuitorilor și se amintesc unele datini și obiceiuri de ale Secuilor apoi portul, căile de comerț, instituțiile culturale etc.

În general monografia lui Scheint este o descriere științifică, conținând multe date prețioase, afară de unele părți, cum este clima și produsele, cari sunt tratate mai mult din punct de vedere laic.

*

Beiträge zur geologisch-geometrischen Kenntniss von Siebenbürgen, von M. Bielz. (În revista „Transilvania“, seria I. anul I. 1833, pag. 113—119).

Autorul face o scurtă privire asupra raporturilor geologice ale Transilvaniei și descrie unele petrefacte și fosile din epoca diluvială, apoi între altele ne face cunoscută breccia aflată la Cisnădioara. Între petrefacte sunt descrise câteva exemplare aflătoare în muzeul Bruckenthal din Sibiu.

*

Übersicht der Gebirgsformationen in Siebenbürgen, mit Angabe der darin vorkommenden Bergwerke, von Fangh. („Transilvania“, vol. I. broș. I. 1833. pag. 253—260).

Autorul face împărțirea în grupe a munților Ardealului, după compoziția lor geologică și numește minele mai de frunte, cari erau în lucrare. Fangh ne dă astfel 10 grupe de înălțimi. Gruparea însă este mai mult o schițare a geologiei ardelenе, nefiind încă în acest timp studii speciale și precise asupra raporturilor noastre geologice.

*

Notizen über die Bevölkerung Siebenbürgens etc. von I. B. v. M. („Transilvania“, vol. I. br. I. 1833 p. 261—263).

Este un mic studiu asupra numărului populației ardelen. Cum nu se scia cu siguranță numărul total al locuitorilor, autorul se silește a-l stabili. Punctul lui de plecare este numerotarea dela 1786 și conscripțiile ce se făceau anual în granița militară. Pe aceste baze autorul stabilește numărul total al locuitorilor cu 2.034,373, o cifră aproximativă, basată pe coniecții.

1836—7.

Utazások nemes Torda megye vécsi járásában și Utazások nemes Torda megye alsó kerületének nevezetesebb járásuiban, de *Ercsei Iózsef*. (În revista „Nemzeti Társalkodó“, anul 1836. pag. 97—118 și anul 1837. vol. I. p. 305—345, vol. II. p. 59—96).

Sunt schițe de călătorie din mai multe cercuri ale comitatului Turzii. Autorul ne face unele icoane despre peisajele din regiunile în cari a călătorit, iar despre locul central al comitatului, despre orașul *Turda* ne dă o descriere mai estinsă și prețioasă. Autorul înseamnă și unele cercetări științifice, ce le-a făcut în decursul călătoriei, cum sunt unele observări geologice, măsurări ipsometrice și între altele se ocupă și cu teoria formațiunii cheilor din jurul Turzii. El e de credință, că cheile de aici s'au format prin vulcanism, ceea-ce conform cercetărilor mai noue, este eronat. În general însă descrierile cuprind date interesante.

1837.

Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése, *Hodor Károly által*, *Kolozsvár 1837. 8° pag. XVIII și 927.*

O voluminoasă monografie a fostului comitat *Dăbăca*, din nordul Transilvaniei. Descrierile geografice sunt întreșute cu tratate istorice. E descris comitatul din punct de vedere fizic, etnografic, topic și bisericesc administrativ.

În descrierea fizică (p. 1—13) se fac cunoscute produsele principale, pădurile, riurile și rețeaua drumurilor din comitat, dar descrierile sunt făcute în liniamente generale și n'au valoare deosebită. Tot asemenea e de puțină valoare partea etnografică (p. 495—504), în care sunt caracterizați locuitorii conform claselor de atunci (clasa nobilitară, poporul de rând); descrierea poporului de rând însă deși e scurtă, dar e destul de marcată.

Mai prețioasă este descrierea stărilor bisericești, în care se dă numărul credincioșilor aparținători la diferitele confesiuni din comitat și se face descrierea sistematică a districtelor administrative bisericesci.

Partea cea mai de valoare a monografiei este descrierea topografică. Pe pag. 25—33 se află o statistică a localităților; sunt înșirate cu numele toate localitățile, după împărțirea în cercuri, iar pe pag. 512—813 se face descrierea topică a lor. La fie-care localitate se arată așezarea ei, solul și produsele, numărul locuitorilor, naționalitatea, și confesiunea acestora, cum și zidirile mai însemnate. Relevez însă, că localitățile nu sunt descrise în șir alfabetic, cum se făcea de obicei în scrierile anterioare, ci după așezarea lor naturală topică. Aceasta ne-o spune autorul la început, zicând: „satele vor fi descrise conform poziției lor naturale, nu în ordine

alfabetică, și încât se poate după așezarea lor pe văi“. (p. 512). Acest sistem e urmat consecuent în descrierea topografică.

Atât la descrierea topică, cât și în alte părți ale monografiei, partiile geografice sunt urmate, cum am amintit, de tratate istorice. La localități se dau în șir cronologic date istorice din trecutul lor și despre evenimentele petrecute în partea locului.

În general monografia lui Hodor ne dă o icoană bună despre comitatul Dăbâței și conține date prețioase privitoare la geografia acestui comitat.

DIN CREDINȚELE POPORULUI.

„Boala mare“ sau „boala rea“, „nevoe“.

(„Epilepsia“).

Poporul crede că boala mare o a căpătat cel-ce o are, încă din pruncie, de spaimă, de amenințări, din visuri urite; sau a trecut preste locul unde jucau „miluitele“ și le-a conturbat; sau a dat preste făcături lăpădate și s'a năprătit pre el. — Descântecul:

Vrăjitoarea ia o țeavă de nuc îngăurită cu burghia, nu cu foc. Taie din cămașa bolnavului două petece, unul dinainte, altul din spatele cămașii, cari tăeturi nu se mai cărpesc; și din aceste petece se fac dopuri (astupuse) pentru țeavă. Bolnavul schipe de 3 ori în țeavă, în care restimp vrăjitoarea „obricesce“ (opresce) pre bolnav dela o patimă, mai virtos dela beutura rachiei, (a nu mânca întors, a nu-și întoarce hainele pre dos, să nu se peptene nici înșchimbe Joia, să nu meargă la moară și să nu lucre Vinerea, să nu caute în riuri și fântâni în cele 6 săptămâni cât ține descântecul). Unele însă se obricesc a se ține preste toată vieța. Bolnavul scie de aceste obriciri abia în ziua următoare, când aude pe vrăjitoare dicând: „Voi spaimelor și duhuri rele și necurate, pogăanii și găngălii spurcate, vă promit pentru N. N. că de ați înainte nu va mai bea rachie în viața lui; nu va mai veni preste voi la moară, movile etc. și nici într'un loc unde ședeți și conăcăniți voi, ca să vă zătrească ori să vă smintească. Dar voi iar să-i dați de acum înainte pace lui N. în locul căruia iaca eu vă dau 3 trupuri moarte (la 9 zile 5, la 40 zile 9), că voi știți că n'aveți putere a prăpădi pre N., că maica Vineri îl va păzi de voi“ (numesce ziua în carea se obricesce a nu lucra). Dicând acestea omoară 3 musce cu unghia degetului mare dela mâna dreaptă; în care timp bolnavul mestecă în gură o bucată de pâne (prima din acea ți), carea o aruncă cu gura în mâna vrăjitoarei, în carea se află muscele, cu care dimicătură învêlue muscele și le bagă în țeavă. Preste acestea bagă 3 bucăți de tămâne neagră, 3 de cea albă, 3 de iască, 3 de sare, 3 de marmor, cari toate sunt furate de vrăjitoare, iar marmorile din biserică. După ce a băgat toate acestea în țeavă, astupă țeava cu celalalt dop, o ia subsișioara

stângă, unde o ține până noaptea (Marți numai), când apoi merge la un mormânt necunoscut. Acolo își face cruce și se pune lângă zleamăn (peatra de lângă cruce), face o gaură, în carea bagă țava dicând:

„Când va mai răsări, lăstări, înflori și face nuci țava asta, atunci să mai capete N. boala mare; și cum nu știu eu (își spune numele vrăj.) cine e îngropat în ăst mormânt, așa să nu șoie de N. N.

Toți zmeii	Nici Năprătiturile,
Toate zmeoanele	Moșii,
Nici dracii	Babele,
drăcoanele	Sluții,
priculicii	Slutcele,
priculicioanele,	Urîții,
muronii	Urîțele,
Cu moroanele,	Nemții,
Nici strigonii	Nemțoanele,
Cu strigoanele,	Turcii,
Nici șolomonarii,	Turcoanele,
vêrcolacii,	Ungurii
halele,	Unguroanele,
haluitcele,	Urșii,
vântul,	Lupii,
șoimanele,	Miții,
bălaurii,	Vulpile,
șerpîi,	Câinii,
nopîrcele,	Cățelele,
sopîrlele,	Vulturii,
pasa codrului,	Hulii,
muma codrului,	Corcanii,
Schimbații	Urligani,
Chiznoviții	Surlițiile,
Ciuma,	Cobății,
Coliera,	Cioarële,
Căpcâanii	Corbii,
Păgâanii	Ciorobările,
Statcicot,	Nevăstuicile,
Strimbă lemne,	Sobolii,
Freacă petri,	Hîrții
Urieșii,	Socheții
Piticii,	Viezurii,
Viermii cu cicul de fier,	Veverițele,
Izdații,	Porcii,
Necurații,	Caii,
Fetele despletite,	Măgarii
Nălucile,	Mulele, (cătării)

Nici Taurii („bicii“)

Pircii,

Buhnitorile,

Lipitorite

Panjëni,

Cornacii,

Scorpiile,

Broaschile,

Gândacii,

Racii,

Dăunii

Bizele,

Bîrnăuzii,

Vespile,

Fluturii

Strîgile,

Potlogarii,

Scoicile,

Lăcustile,

Omiđile,

Nici toți vermii,

Nici toate mîngugiile,

Nici toate gîngăliile,

99 feluri necurate,

99 feluri spurcate,

Care spaimă'n N. ați băgat

Și puterile i-ați secat,

Veniți aici car' l-ați năprăcit,

Că iată eu v'am dăruit, *)

Cap

Pentru cap,

Dinte, pentru dinte,

Mâni, pentru mâni,

Picioare, pentru picioare etc.

Gura i-am cîrpit

Ș'asa l-am pocit,

Să nu poată țîpa (zbiera),

Să nu se poată mișca,

Cînd voi li-ți luá,

Cu N. vi-ți împăca,

În pace li-ți lăsa

Și vi-ți depărta,

Unde nu-i urmă de sêcure,

Nici cîntec de voinic în pădure,

Prin cărări neumblate,

Prin păduri netăiate,

Acolo să trăiți,

Să sălășluiți,

Iar pe N. să-l lăsați curat, luminat,

Cum D. Christos l-a lăsat

Amin“.

La 9 ȃile după aceste:

Se învêluesc într'o cîrpă a bolnavului din toate feliurile cîte 5 bucăți adecă: 5 musche, 5 bucăți de sare etc. cu prima îmbucătură din acea ȃi. Aceasta cîrpă se face folomotoc și se pune subsisîfoara stîngă, unde le ține vrăjitoarea pînă ajunge între 2 dealuri, ce stau față în față unul cu altul. Pe drum ia o lespede de pe cepașul de carê, ca să o pună preste groapa unde va îngropa cîrpa cu lucrurile învâluite în ea. Ajunsă între dealuri, se pune în genunchi ca prima dată la mormênt și ȃice făcênd groapa, punênd cîrpa, astrucându-o cu lespedile de pe cepaș, pe care se pune cu picioarele: „Cînd s'or împreuna aceste 2 dealuri, atunci să mai vină pe capul lui N. spaimetele; și, precum calc ieu lespedeza asta, așa să se calce de vorbele mele (N. numele vrăjitoarei)

Toți zmeii.

Toate zmeoanele etc. (ca sus).

Să primească în locoul lui N. 5 capete ce-i dau acnu, iar pe N. să-l lasă curat luminat etc.

*) Tînênd în mâni un măt mîrtoc negru, ori cocoș, (iar la femei o mătă ori puică) cu gura cîrpită și picioarele legate, cari se îngrop de vii în o gomilă dîntre 3 hotare,

La 40 de zile.

Se ia dela bolnav 2 unghii, una dela mâna dreaptă, alta dela cea stângă; 9 musche, 9 buc. de tămâne etc, și se învăluie într'o țoală a bolnavului, cu cari ținându-le subsisiioră, se duce preste hotar la o movilă și le îngroapă acolo (în alt otar) blăstămând:

Toți zmeii,

Toate zmeoanele etc. etc.

Să vă duceți

Și reduceți, să nu mai întoarceți;

Preste 9 țări

Preste 9 mări

Iar pre N. să-l lăsați curat luminat etc.

Se crede: „că vădând careva primadată un om lovit de boala mare, să-l împungă cu un ac după cap, că se deșteaptă.“

Cel cu boala mare „de ar mânca hirean ras pe rădzaală începând cu o lingură, până la 29 linguri, în fie-care zi cu una mai mult; și întors, cu una mai puțin, până iar ajunge la una, se vindecă de epilepsie.“

Numărul lingurilor de hirean, le poate împărți după plac, cum să le mănânce, dar pre nemâncate și înainte de culcare, să ia cel puțin una. Se crede că hireanul ar limpedi creerii de sângele și apa ce-i tulbură, de capătă boala mare.

Liuba-Iana.

JOCURI DE COPII.

„D'a mălaiu spart“.

„D'a mălaiu spart“ se joc copii de ambe sexele la olaltă, și se pot juca cât de mulți.

Toți jucătorii se țin de mâni și formează o sgardă (un cerc), ca în „Horă“. Copiii de comun se prind d'o parte și fetele de cealaltă, sau împărechii câte un copil și o fată. După-ce au jucat și au alergat de câte-va ori în cerc, doi copii, și anume cei mai mari din sgardă, stau în loc și rădicându-și sus mânilor de cari se țin, fără de a se desprinde cu celelalte două mâni de vecinii lor. Atunci părechea ce se află vis-a-vis de ei, în centrul cercului de cealaltă parte a sgărdii (cercului), se provoacă a se apropia de cei doi copii cari țin mânilor sus, și cari apropiindu-se trec pre sub mânilor acelora, iar după ei, toți ceialalți copii pe rând, unii după alții, fără a se desprinde — nici unul — de mâni. Când au trecut toți copiii, trec, adecă se întorc, și cei doi copii pe sub propriile lor mâni; și acuma s'a format un cerc așa, că toți copiii stau cu dosul unii cătră alții, și iar se întorc jucând, după cântece cântate, sar și strigă: „hai d'a mălaiu spart“. Când cei doi copii cari conduc jocul strigă: „Stați și la loc“, atunci iar își ridic mânilor în sus, și copiii încep a trece cu dosul înainte, cari după-ce au trecut, iar se formează cercul

ca la început. După-ce au mai jucat și s'au întors așa în cerc, iar încep a trece pre sub mânilor celor doi copii, dar acum care cum trece pre sub mâni, stă în loc fie-care păreche față 'n față, formând două rânduri sau coloane, ce se țin de mâni cruciș. Când a ajuns rândul și la cei doi copii, ce s'au ținut de mâni, a trece pre sub mânilor lor, se întorc și ei, apoi încep a juca Măzărica, Ardeleana, ș. a. ținută de mâni cruciș. D'odată strigă conducătorii: „stați și mânilor sus“. Atunci toți își rădic mânilor sus, iar cei doi conducători încep a trece pre sub toate mânilor rădicate, urmați fiind de toți jucătorii, și care cum au trecut de cealaltă parte își rădică mânilor sus, pentruca toți copiii să treacă pe sub toate mânilor.

Dacă vr'o păreche s'a desprins — scăpat de mâni —, cel-ce a observat aceasta opresce jocul ținând mânilor jos ca să nu mai poată trece alții, strigând: „N. și N. au spart mălaiul“. Părechea din urmă opresce în loc pe cei doi scăpați de mâni, apoi aceștia trebuie să se întorcă înderet pre sub mânilor tuturor, când fie-care jucător are dreptul a-i lovi cu pumnii în spate „pentru-că au spart mălaiul;“ și după aceea jocul se începe de nou, ș. a. m. d.

SCIINȚĂ, LITERATURĂ ȘI ARTĂ.

Din literatura străină.

Românii din Selagiu. În revista „Erdély“ (nr. 8—9 din 1899) a reuniunii carpatine maghiare din Cluj, D. Boér Miklos, ocupându-se cu poporațiunea Selagiului din punct de vedere etnografic, face o măgulitoare descriere a poporațiunii române din acel ținut, pe care ținând, că va interesa pe cetitorii nostri, o reproducem în cele următoare:

„Schitând pe scurt situațiunea etnografică a maghiarimei, trec la un alt grup mare de popor al Selagiului: la Valachi, despre cari datele noastre istorice, demne de credință, fac amintire începând dela 1226. Ei s'au așezat mai întâi ca popor nomad de păstori în ținutul Crasnei, și în proporții mai mari -- după Szikszai L. — numai pe timpul Anjouescilor (?) copleșesc ținuturile muntoase-păduroase ale comitatului nostru, mai ales valea Someșului și poalele Bicului (Bükkalja). Ori cum ar sta însă lucrul, atâta e fapt, că ei ocupă astăzi un mare teritoriu și au contopit în sine pe locitorii multor comune maghiare, despre ce fac o tristă mărturisire isvoarele noastre istorice și acele nenumărate numiri maghiare de familii, cari figurează în matriculele bisericilor lor. Dar aceasta neapartinând strict obiectului meu, nu mă dimit în tractarea procesului de asimilare, ci revin la clasarea etnografică a Rumenilor, a Valachilor nostri. Întâlnim interesante aparițiuni și în privința aceasta pe teritoriul Selagiului. E caracteristic, că din punct de vedere etnografic și locitorii nostri de limbă valachă se pot împărți în cinci grupuri, anume: 1. în grupul etnografic de dincolo de Meseș, 2. de dincoace de Meseș, 3. din valea Someșului, 4. dela poalele Bicului și 5.

dela poalele munților de aramă (rézaljai). Se găsesc și în ținutul Eriului ici-colo comune cu populațiune valachă, dar acestea din punct de vedere etnografic abia merită amintire.

Valachimea de dincolo de Meseș, întru cât aceasta parte s'a anectat la comitatul nostru cu ocasiunea noii arondări comitatense, proprie nici n'ar aparține Selagiului, cum n'ar aparține nici populațiunea din ținutul Eriului; dar întru cât în decursul acestei schițări etnografice am considerat și împărțirea politică, îmi țin de datorie a aminti și aceasta populațiune. Și de altfel etnografia rumenă aici poate găsi cel mai vast teren de lucru, căci dincolo de Meseș e cu totul altul poporul valach, decât dincoace. Are obiceiuri mai interesante, dintre cari multe — cum vom vedé mai târziu — sunt extraordinar de originale și surprindătoare; se îmbracă frumos; își pregătesce însuși țesăturile colorate de lână și produce astfel de modele, cât și altcum *frumoasele neveste și fete* apar ca tot atâtea *ține de munte* între munții acoperiți cu păduri și de formațiuni admirabile. Moții cu părul lung sunt extraordinar de viguroși, figuri sdravene și portul lor îl constituie bunda, pieptarul frumos chindisit și cojocul. În satele icuite între munți și-au conservat obiceiurile străbune deplin, și în comunele Restolțul-deșert, Poarta de fer (Vaskapu) și Posa se pot întâlni figuri în adevăr tipice. Despre locuitorii din Restolțul deșert savantul nostru vice-comite, Szikszai Lajos, a susținut, că sunt veritabile rămășițe de Daci, și făcut atent de dînsul, am petrecut trei zile în aceasta comună cu populațiune extraordinar de interesantă, unde am dat aievea de figuri de o constituție puternică și de tipuri ce diferă cu totul de caracteristica specifică a Valachimei noastre.

Popolațiunea rumenă de dincoace de Meseș în privința îmbrăcăminte și obiceiurilor arată multe abateri dela cele ale populațiunii din ținutul descris mai înainte. Femeile umblă în haine de pânză făcute de ele și cusute frumos cu o paciință vrednică de admirat. Câte o cămașă, pendelă (rochie) adeseori e o adevărată cap d'operă a cusătoriei. Pulszky Ferencz, distinsul nostru savant de odinioară, în aceasta îmbrăcăminte și în chindisiturile ei ținea că se pot afla *motive romane*. În cele mai multe locuri, femeile rumene din ținuturi izolate între munți și mai depărtate de comunele cu populațiune maghiară, umblă într'o pendelă frumos cusută dedesubt și într'o iie asemenea frumos chindisită. Învălitoarea capului e neagră, cismele roșii (ori umblă în opinci) și la aceasta îmbrăcăminte se adaugă apoi frumosul pieptar de piele, sumanul sur de lână, șurțul negru și astfel e completă toaleta pentru ori-care anotimp. Despre industria lor textilă voi scrie mai târziu, când voi vorbi despre ocupațiunile poporului nostru. Portul cu puține schimbări, ce abia se pot observa, e același pretutindenea la valachimea din partea interioară a Selagiului; Rumenu din părțile Eriului se acomodează în asta privință pretutindenea maghiarimei aflătoare pe acolo în număr preponderant“.

«*Mișcările etnografice române mai noue în patria noastră*».

Sub acest titlu în nr. 1 și 2. ai periodicului maghiar „*Ethnographia*“, organul societății etnografice maghiare din Budapesta, găsim două comunicări, de D. Jancsó Benedek, în cari, cum țice, face cunoscut în linia-minte generale tot ce s'a lucrat în cei doi ani din urmă pe terenul etnografiei române, fie în limba maghiară, fie română și se presintă ca vrednic de atenție. D. Jancsó află, că etnografia maghiară nu se poate lipsi de studii comparative, cari pot fi de mare folos și omului de stat și politicianului, căci etnografia nu este altceva, decât știința, care urmărește cunoașterea poporului, ce formează națiunea, și apoi este cu neputință să guverneze bine popoare, fără o cunoaștere adevărat științifică a aceluia; recunoaște apoi că patria noastră a fost și va fi totdeauna patria mai multor popoare și țice, că problema oamenilor de stat maghiari este: să unească aceste popoare de caracter, aspirațiuni și valoare diferită în iubirea de patrie și în serviciul unitar al scopurilor statului național. Aceasta este cea mai mare și cea mai grea problemă a politiceii maghiare și aceasta problemă nu se poate deslega fără a fi cu considerare la etnicul naționalităților din patrie, basată pe o cunoaștere științifică.

După aceasta introducere, D. Jancsó se oprește mai întâiu la „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român“ și la „Casa națională“, proiectată de aceasta, al cărui simbure are să fie un *museu etnografic*; spune că realizarea acestei idei, ce e drept, întâmpină greutăți financiare, dar conducătorii „Asociațiunii“ sunt deja aproape de aflarea modalităților pentru învingerea acestor greutăți. În scopul acesta au cerut și primit dela guvernul reg. ung. concesiune pentru aranjarea unei loterii de 200.000 coroane*), care după computurile făcute aduce în scopul ridicării „Casei naționale“ vre-o 70—80.000 cor.

Ce scop are un astfel de muzeu etnografic? se întreabă D. Jancsó, și răspunde: întărirea conștiinței poporului; învățarea lui, ca să-și cunoască și prețuiască propria individualitate; adunarea tuturor acelor trăsături, cari formează etnicul aceluia; prin cunoașterea de sine a întări în popor conștiința de rasă și acele aspirațiuni și tendențe, cari de obicei sunt urmările conștiinței întărite de rasă. Cunoștința de sine întărește și totodată înțelepțește și mai mult nu numai pe individ, ci și națiunile. Dar probabil — țice D. Jancsó — că maghiarimea ardeleană va lua pe dinainte pe Români, căci casa natală a regelui Mateiu din Cluj, va fi străformată în timpul cel mai apropiat în muzeu etnografic, unde va fi adunat tot ce privește popoarele Ardealului, și prin urmare și pe Români și se va întâmpla și de astădată, ce s'a mai întâmplat de câte-ori în ceeace privește desvoltarea culturală a Românilor: știința ma-

*) Adevărul e, că loteria aranjată e numai de 100,000 losuri à 1 cor.

ghiară va servi drept pildă și magistrul și pe terenul științei etnografice române.

Mai departe remarcă D. Jancsó hotărîrea luată la propunerea lui Vasile Mangra în adunarea generală a „Asociațiunii naționale din Arad” ținută la 25 Dec. 1899, de a se face etnografia comunelor românesci din cott. Aradului, și constată că abstrăgînd dela aceste mișcări, anii 1898 și 1899 în ceea-ce privește etnografia română și mai ales folkloristica română n’au fost sterpi. Citează și comentează publicațiunile folkloristice apărute în cei doi ani, ca: *Culegerea de cântece populare naționale* ed. II. editată de libr. Ciurcu din Brașov; *Cântecele bîndătene*, de Enea Hodoș; *Cântecele cătănești*, de același; *Baladele populare* de A. Corcea; *Chiuiturile*. (ed. II.) lui Pop Reteganul; studiul despre *Pintea Viteazul*; și mai ales *Textele din literatura poporană română* de Dr. Alexics György, despre care țice, că din punctul de vedere filologic-științific și folkloristic-comparativ este ântăia culegere de poezii populare române în felul seu, care arată, ce înrînire puternică a avut slavismul de sud atît asupra poeziei populare române, cît și preste tot asupra întregii vieți intelectuale a Românilor. Mai pe urmă se ocupă, D. Jancsó, cu lucrarea etnografică a lui Moldovan Gergely despre poporul român din cott. Albei-inferioare, publicată mai nainte în volum de sine stătător, iar acum apărută în tomul II. al monografiei acelu comitat. Cea mai mare parte din darea de seamă a dlui Jancsó comentează aceasta din urmă lucrare. —

*

Obiceiurile de nuntă ale Românilor din comitatul Caraș-Severinului. Tot în nrii amintiți ai „*Etnographiei*” găsim pe 13 pag. comunicări interesante despre obiceiurile de nuntă ale Românilor din cott. Caraș-Severinului, datorite contesei Dr. *Matuska Lászlóné*.

*

Paralele etnologice. (Din cercul tradițiilor populare române și maghiare). În Anuarul societății istorice și archeologice maghiare din cott. Hunedoarei (fas. I. a. c. pag. 19—34), D. *Mailand Oszkár* din compararea produselor literaturii populare române și maghiare, culese de dînsul pe teritoriul comitatului Hunedoarei, se încearcă a arăta congruența naturală între trăsăturile de rasă la popoare, cari trăesc unul cu altul în comuniune de interese și sub impresiile fenomenelor naturale ale aceluiaș ținut.

*

Limba română. D. *Moldovan Gergely* în vol. XVII. fas. 2. a. c. (pag. 61—70) al periodicului „*Erdélyi Múzeum*” se ocupă cu limba română, constatînd, ce de altfel de mult nu mai e tras la îndoială, că adecă limba noastră e fca limbei latine; țice că ea s’a format în Balcani din limba rustică latină; în secl. VI există deja date neîndoelnice privitor la noua limbă; cei-ce caută formațiunea ei în Dacia Traiană, umblă pe

căi greșite. Imprejurarea, că l. rom. s'a format în Balcani nu primejduiesce latinitatea poporului și a limbei. Arată apoi elementele, cari constituie latinitatea limbei și influința albaneză, greacă, slavă, maghiară și turcească asupra limbei române. Mai interesantă ni se presintă influința maghiară asupra limbei române, care cum țice D. Moldovan, e mare. Aceasta influință însemnată a îndemnat pe puriști la un războiu de exterminare în contra elementelor străine. Pe când elementele slave, grecesci și turcesci în parte mare s'au bucurat de grație, cuvintele maghiare au fost persecutate cu o rigoare neindurată din limba literară și de conversație; abia au putut scăpa câte-va cuvinte, ca: mântuesc, făgăduesc, amistuesc, sălaş, hiclesug, alean, chinuesc. chip, hotar, uric, gândesc, păhar, tău, muncă, dragă, pecetluiesc, tăgăduesc, biruesc, șireag, fägădas, hasnă, neam, surzuesc, aldămaș, tēlhar, beteșug, târnaț, alduesc, lămpaș, oțet, pogan*). Cu aceste te mai poți întâlni atât în limba literară, cât și în limba cultă de conversație; cealalte au fost exterminate. În cercurile poporului însă influința limbei maghiare se afirmă și ați în mare măsură. Numărul cuvintelor magh. cunoscute în limba rom. se urcă la 2000. În unele ținuțuri, unde maghiarimea este în privința numărului sau a influenței în preponderanță, Românul amestecă atâtea cuvinte maghiare în graiul țilnic, încât cel-ce nu scie unguresce nici nu-l înțelege.

Drept exemplu D. Moldovan citează următorul product poetic din Selagiu:

Azi vară la <i>aratás</i> ,	Suflă vântul <i>hătálmaș</i> ,
Pus-ai <i>lelkem fogadás</i> ,	Merg feciori la <i>șorozaș</i> ,
Că la vară mi lua	Feciori <i>mărșeluesc</i> ,
Ș'oi fi <i>menyasszonya</i> ta.	Fetele-i <i>șăjnăluiesc</i> .

Vino *draga* mea fētută
Din țeară mai *melegucză*,
Vino *hamar lelku* meu
La mine pe *kebeleu*.

Influința maghiară asupra limbei bisericesci române se arată deja în primele monumente românesci de limbă. În întâia psaltire românească (sfârșitul secl. XV.), găsim mai multe elemente maghiare, ca: hiclesug (hitlenség), făgăduesc (fogad), oltar (oltár), chip (kép), bäsadă (beszéd), alean (ellen), păhar (pohár), amistuesc (emészt), neam (nem), lăcuesc (lakik), bäsău (bosszu) etc. Dela timpul acesta începând influința maghiară devine tot mai însemnată în cărțile bisericesci, mai ales în cele tipărite sub înriurirea și cu sprijinul principilor calvinesci din Ardeal. Pe urmă D. Moldovan afirmă, că cuvintele maghiare, ce se găsesc în limba literară din România, au ajuns acolo pe calea cărților bisericesci dela noi.

(nt.)

*) Am voi să scim că Ungurii dela cine au împrumutat aceste cuvinte?

Bibliografie.

Semințe din agrul lui Christos. Cuvântări bisericesci pe toate duminicile, prasnicele și serbătorile de preste an, precum și la casuale bisericesci, publice și private, de *Zacharia Boiu*, asesor consistorial, protopresbiter, membru coresp. al Academiei Române, fost profesor seminarial și paroch al bisericii ort. din Sibiiu-cetate, etc. În trei tomuri. Cu binecuvântare arhierască. Tom. I. 324 pag. Cuvântări la duminicile de preste an. Tom. II. 219 pag. Cuvântări la prasnicele și serbătorile de preste an, precum și la casuale bisericesci. Tom. III. 352 pag. Cuvântări bisericesci la înmormântări, parastase și alte festivități funebreale. Adaus de texturi biblice pentru cuvântări funebreale. Sibiiu, 1898—99. Tiparul tipografiei archidieceșane. Editura antorului. Tom. I. poartă în frunte portretul foarte bine reușit al autorului. Fie-care tom se poate procura cu prețul de 1 fl. 50 cr.; pentru țările din afară 4 fr. Recomandăm aceste frumoase predice preoțimei noastre din cura animarum.

*

Al doilea capitol din contabilitatea dublă. Afaceri de credit cambial și afaceri de bancă, de *I. C. Panțu*, profesor la școala comercială superioară din Brașov. Tipografia A. Mureșianu, 1900. Form. 8° 152 pag. Prețul 2 cor.— Atragem atențiunea publicului nostru, îndeosebi a celor ce se ocupă cu afaceri comerciale, precum și a membrilor din direcțiunile băncilor noastre și a funcționarilor acestora asupra acestei lucrări de neapărată trebuință.

*

Regulament de serviciu I. și III. parte pentru școlile de șargi a armatei comune ces. și reg. și a honvezimei r. ung., compus de *Demetriu Bardoși*, prim-locotenent ces. și reg. în regimentul de infanterie nr. 37. Editura autorului. Sibiiu, 1900. „Tipografia“, societate pe acțiuni. O broșură format mic de 105 pag., merită să facă bune servicii ficiorilor noștri, lipsiți aproape de ori-ce cărți de instrucțiune în limba maternă. E a doua lucrare de acest fel a dlui D. Bardoși, al cărui zel pentru luminarea ficiorilor români din armată merită să fie relevat. Un cusur au de sigur lucrările dlui Bardoși și anume; că limba lasă de dorit; chiar și numai titlul acestei broșuri suferă de greșeli gramaticale.

*

Valorarea poamelor. Disertațiune poporală, rostită de *Petru Ieremia*, preot gr. or. rom., la conferența publică a despărțământului „Bocșa“ al „Asociațiunii“, ținută în 9/21 Maiu 1899 în Rafna. Editura despărțământului „Bocșa“. Bocșa-Germană, 1899. Tipografia lui Adolph Rosner. O broșură prea folositoare de 11 pag. 8°, prin a cărei răspândire harnicul despărțământ „Bocșa“ al „Asociațiunii“ face prețioase servicii popoului nostru.

*

Raportul anual al Societății academice social-literare „*România Jună*“ din Viena. Al XXIX-lea an administrativ dela 1 Novembre 1898 până în 31 Octobree 1899. Viena, 1900. Proprietatea societății. 46 pag. 8°. Extragem din acest raport următoarele date: Membri fund. 44, membri onorari 117, m. emeritați 89, m. ord. 46, m. extraord. 3. Plenul societății a ținut 13 ședințe ord., 3 festive și 3 literare; în ședințele literare s’au cetit 12 operate. Pentru resolvarea agendelor societății, comitetul a ținut 18 ședințe ord. Numărul actelor întrate e 152, iar al celor eșite 102. Numărul foilor încurse la societate: 46. Biblioteca constă din 1270 opuri în 1548 vol. și 313 broș. Starea averii la 31 Oct. 1899: 1. fondul neatacabil fl. 16,253·10, — 2. fondul de rezervă fl. 450.— 3. fondul disponibil fl. 344·27 $\frac{1}{2}$. — 4. fundațiunea iubilară pentru crearea unui alumneu român în Viena fl. 3142·73, — în total fl. 20,190·10 $\frac{1}{2}$.

*

Alsófehér vármegye Monografiája. A apărut a doua parte a volumului I. din aceasta lucrare, care se ocupă cu etnografia comitatului Albei-inferioare, locuit de 151,397 Români, față cu 37,720 Maghiari și Germani. Partea aceasta stă din trei capitole principale, lucrute de trei scriitori și tractând în cap. I. Lázár István despre poporul maghiar, în cap. II. Weinrich Frigyes, despre poporul săsesc, și în cap. III. — nu se putea altul — Moldovan Gergely despre poporațiunea română a comitatului. Fie-care din cei trei autori tractează aproape după același plan și sistem rapoartele etnografice ale celor trei grupuri de popoare, făcând cunoscute rapoartele de locuință, întocmirea casei, îmbrăcămintea, modul de traiu, ocupațiunea, datinele, religiunea, credința, limba și poesia aceloră. Capitolul privitor la Români, apărut deja mai înainte, în vol. separat, cuprinde mai bine decât jumătatea lucrării din chestiune, ilustrată cu mai multe desemnuri și icoane, reprezentând porturile maghiare, săsesci și românesci din comitatul Albei inferioare.

Revista Revistelor.

„**Veselia**“. Sub acest titlu apare dela începutul anului curent o nouă foaie umoristică română în Arad. Redactor: *Emanuil Maglașiu*. Aceasta foaie apare odată pe săptămână; abonamentul pe $\frac{1}{4}$ de an 1 fl. = 2 cor. Se poate prenumera la administrația „Veseliei“ în Arad, Aranykéz utcza.

*

„**Revista Ilustrată**“. Administrația acestei reviste avisează pe abonenți să fie liniștiți pentru întârzierea întrevenită în aparițiunea revistei, din cauză, că aranjamentul tipografiei, ce și-a procurat-o, încă nu s’a putut termina. În scurt timp revista va continua să apară regulat.

*

„**Revista Ilustrată**“. Foaie enciclopedică literară lunară. Proprietar, editor și redactor responsabil *Ioan Baciu*, preot gr.-cat. în Șoimuș, u. p. Șieul-Mare (Nagy-Sajó) Transilvania. An. II. 1899. Tipografia Carol Csallner, Bistrița. A apărut în 1899 în 12 broșuri lunare format folio. Din materiile publicate remarcăm: Poesii, de: Enea Pop Bota, Maria

Cioban, G. Coşbuc, Emilian, G. Simu, ş. a. Mai multe schițe topografice și biografii. Studii literare și filosofice. Higienă, de Dr. Elefterescu. Articole sociale, romane, schițe, povești, legende. Material folkloristic, etc. și numeroase portrete și ilustrațiuni. Pe viitor Revista va apăre de 2 ori pe lună în broşuri de câte o coală tot în formatul vechiu, rămânând tot prețul de abonament de pânăcum: 12 cor. în țeară, și 15 franci pentru străinătate. Abonenților, cari vor solvi anticipativ prenumerațiunea pe anul întreg, direcțiunea le pune în prospect, că vor primi gratuit un tablou frumos și vor avé și alte favoruri.

„**Archiva**”. Organul Societății științifice și literare din Iași. Director: A. D. Xenopol. Anul X. 1899. Iași. Editura societății. Tipografia H. Goldner. A apărut ca și mai înainte în 12 numeri (6 broş. de câte 2 numeri), format 8° mare. Abonamentul pe an 15 lei. În nr. 11—12 se termină importantul tractat al d-lui A. D. Xenopol: *Principiile fundamentale ale stiteilor*. Din celalalt material publicat mai remarcăm articole de T. A. Aguletti: *Religiunea Heteenilor*; Dr. N. Leon: *Botanica medicală a poporului român*; I. Găvănescul: *Pedagogia lui Iohn Locke*; I. Paul: *Țeranul român și cel ungur din Ardeal*; Stefan Ruscior-Roșior: *Calomnia calomniosă*; Gh. Ghibănescu: *Donici și Alexandrescu în 1842*; Th. Rossetti, A. G. Mavrocordat, G. T. Chirileanu, Dr. K. Richter, T. Rossetti-Bălănescu și D. Hurmuzescu. *Poesii de: D. G. Iamandi, I. Barberis, I. Laur, Ana Conta-Kernbach, Corregio, I. B. Hétrat, A. Vojen și Giordano*. 15 dări de seamă; 7 documente istorice și diferite notițe.

„**Foaia Scolastică**”. Organ al Reuniunii învățătorilor gr.-cat. din archidieceasa gr.-cat. de Alba-Iulia și Făgăraș. Anul I. 1899. Redactor: Ioan F. Negruțiu. Editor: Reuniunea. Blaș, tipografia seminariului archidieceșan. A apărut în anul 1899 în 21 numeri, format 4° mare, la 1 și 15 a fie-cărei luni. Abonamentul pe an 3 fl. Din cuprinsul anului I. remarcăm: articole pedagogice, pedagog.-istorice., metodice, ocașionale și disertațiuni, de: A. M. Popa, Elie Câmpăan, Dr. Em. Elefterescu, G. B. Boeriu, George Muntean, Gr. Teodosiu, I. Diacon, I. F. Negruțiu, Ioan Rațiu, Ios. Velcean, Iuliu Birou, M. I. Găzdac, M. I. Rădulescu, Nic. Pop, P. Ungurean, S. Nicoara, Teodor Vandro și V. Gr. Borgovan; apoi afaceri de ale Reuniunii, corespondențe și rapoarte.

Ad Nr. 146—1900.

CONCURS LITERAR.

Se publică concurs pentru un premiu de 500 coroane, care se va decerne celei mai bune lucrări asupra vre unui subiect din istoria instituțiunilor culturale ale Românilor din Ungaria și Transilvania, și anume asupra instituțiunilor de învățământ ori asupra societăților sau altor întreprinderi și așezăminte culturale române din patrie.

La concurs se vor admite numai lucrări în extensiune de cel puțin 10 coale tipar 8° mare, cari vor cuprinde o expunere critică a dezvoltării instituțiunilor de cari se ocupă și vor arăta rezultatele realizate, precum și condițiunile și piedecile activității acelor instituțiuni.

Censurarea lucrărilor, ce vor intra la concurs, se va face prin o comisiune compusă din 5 membri aleși de comitetul central. Decernerea premiului se va face de comitetul central după ascultarea raportului comisiunii.

Manuscrisurile trebuie provădate cu o devisă și un plic, care să cuprindă numele și adresa autorului; se vor scrie în caiete de format 4° mare, pe o singură față a foilor, și se vor trimite la adresa presidiului Asociațiunii (Sibiu, strada Morii Nr. 8) cel mult până la 30 Iunie 1901 st. n.

Lucrarea premiată se va tipări pe spesele Asociațiunii în cel puțin 1000 exemplare, din cari jumătate trec în proprietatea autorului.

Din ședința comitetului central al Asociațiunii, ținută în Sibiu la 8 Martie 1900.

Dr. Ilarion Pușcariu m. p.,
vice-președinte.

Dr. I. Beu m. p.,
secretar II.

Nr. 229—1900.

Proces verbal

din 5 Aprilie 1900. Ședința ordinară a comitetului central al Asociațiunii.

Președinte: *Iosif St. Șuluțu*. — Notar: *Dr. Ilie Beu*. — Membri prezenți: *Zacharia Boiu, Partenie Cosma, Ioan Crețu, Dr. Ilie Dăian, Dr. Corn. Diaconovich, George de Maxim, Ioan Popovici, Leontin Simonescu și Onoriu Tilea*.

62. Cu *verificarea procesului verbal* al ședinței de ași

Se încredințează domnii: *Partenie Cosma, Ioan Crețu și George de Maxim*.

63. (223—1900). Dl *Dr. Ilarion Pușcariu*, vice-presidentul Asociațiunii, prin scrisoarea sa ddto 5 Aprilie a. c. aduce la cunoștință, că din cauză de morb nu poate participa la ședința de ași.

Spre scire. Cu conducerea ședinței de ași se încredințează dl *Iosif St. Șuluțu*.

64. (214—1900). Se prezintă raportul comisiunii exmise prin concludul Nr. 44 din 8 Martie a. c. pentru cenzurarea scrierii „*Economisarea*“ de *T. V. Păcățian*, înaintată la concursul literar publicat sub Nr. 940—1900. Pe baza acestui raport se decide:

Asupra premiării acestei scrieri se va decide după expirarea termenului de concurs.

65. (174—1900). Dnul *Nicolau Zigre*, avocat în Oradea-mare și delegat al comitetului central, înaintează cu data 5 Martie a. c. *procesul verbal al adunării constituante a despărțământului „Orade“*, ce s'a ținut în Oradea-mare la 26 Februarie a. c. Se constată următoarele:

1. Dl *Nicolau Zigre* a deschis adunarea constituantă prin o vorbire acomodată, arătând scopul și misiunea Asociațiunii și salutând de bunăvenire pe cei prezenți; după aceea a numit notar ad hoc pe dl *Andrei Horvath* și cassar ad hoc pe dl *Dr. Coriolan Pap*.

2. S'au înscris membri ordinari ai Asociațiunii, solvind taxa prescrisă, dnii: *Ioan Genț, paroch; Petru Suci, protopresbiter em.; Petru Mihut, protopop; Petru Pântya, comerciant; Iosif Diamandi, contabil; Andrei Horvath, paroch; Ioan Groza, protopop; Nicolau Roxin, protopop; Grigoriu Dărăban, notar; Ioan Gherlan, notar; Mihai Popa, notar; Ioan Bibescu, proprietar; Iosif Roman, avocat; Georgiu Dudulescu, paroch; Clemente Hosszu, cassar; Samuil Ciceronescu, preot; Georgiu Farkas, avocat; Romul Popa, învățător; Dr. Corneliu Nyeș, medic. Dela toți aceștia s'a încassat suma de 218 coroane, care s'a expedit la cassa centrală.*

3. S'a ales comitetul cercual și anume president dl *Nicolau Zigre*, iar membri în comitet dnii *Iosif Roman, Artemiu Sarkadi, Toma Păcală, și Dr. Florian Duma*.

4. S'a decis a se cere pe sama despărțământului înființat asemenea a 20% după sumele încasate.

Procesul verbal se ia spre scire. Dnii amintiți sub 2. se declară membri ordinari ai Asociațiunii. Alegerea comitetului cercual se aproabă. Pentru trebuințele despărțământului se asemează 20% după suma de 218 coroane. Dlui Nicolau Zigre comitetul central exprimă mulțămăta sa pentru serviciile prestate Asociațiunii în calitate de delegat.

66. (175—1900). În legătură cu concludul Nr. 36 din 8 Februarie a. c. dșoara *Maria Cioban* răspunde următoarele:

1. Se învoiesce, ca colecțiunea de modele, pe care o poate pune la dispoziție din 1 până 15 Maiu a. c., să fie examinată în prezența dînsei de alte persoane competente.

2. Edarea albumului să se execute în mai mulți ani de-a rândul edându-se în fie-care an câte o broșură, pentru cari dînsa dispune de material suficient, care eventual se poate întregi cu modele primite din alte părți.

3. Albumul să se tipărească în cel puțin 1000 exemplare à 1 coroaă.

4. Profitul, ce va resulta din vinderea acestor broșuri, să se fructifice pentru întemeierea unui fond menit a ajutora fete sărace de preoți și învățatori, cari vor studia la scoala Asociațiunii.

Comitetul central din nou se declară în principiu pentru edarea unui album de modele de cusătură românească; crede însă, că în felul propus de dșoara *Maria Cioban* nu se poate executa în mod mulțămitor. De aceea decide câștigarea unei colecțiuni proprii de astfel de modele. Executarea acestui conclud se concrede biroului.

67. (176—1900). Dl *George Baderca* din Mehadica donează pentru museul Casei naționale 2 bancnote austriace dela 1800, una de 1 fl. și alta de 5 fl.

Se primesce cu mulțămită.

68. (177—1900). *Direcțiunea despărțământului „Oșorheiu“* raportează cu data 4 Martie a. c. că comitetul cercual în ședința sa dela 18 Ianuarie a. c. 1) a decis înființarea a trei agenturi și trei biblioteci populare și 2) s'a constituit alegându-se vice-president dl Ioan Pantea, notar dl Stefan Kusu, cassar dl Filip Pop și controlor Nicolau Vulc. În legătură direc-torul cercual cere a se dona cărți disponibile pentru amintitele trei biblioteci populare.

Spre scire aprobându-se conclusele aduse. Pentru biblioteci populare se donează câte 3 exemplare din:

a) *Higiena copilului* de S. Stoica;

b) *Povești din popor* de I. Pop Reteganul;

- c) Istoria agriculturii de I. Löser;
- d) Regulamentul de serviciu de D. Bardoși;
- e) Foișoara „Telegrafului Român“, anii 1876—77;
- f) Compendiu de pedagogie de Dr. Il. Pușcariu; și câte 1 exemplar din:
- g) Agrologia, tom. I., de Dr. G. Maior și
- h) Istoria literaturii române de Aron Densușianu.

69. (144—1900). *Direcțiunea despărțământului „Orăștie“* înaintează cu data 23 Februarie a. c. *procesul verbal al adunării cercuale*, ce s'a ținut în Vaidei la 15 Octombrie 1899. Se constată următoarele:

1. S'a prezentat și luat spre scire raportul comitetului cercual despre activitatea sa dela ultima adunare cercuală încoace și raționinul casei pe 1898 și 1899. Acest din urmă arată un activ de fl. 130.36, care e menit a acoperi trei ajutoare deja votate pentru învățacei-meseriași.

2. Învățătorii Nicolau Voina din Vaidei și Ioan Muntean din Cugir au disertat despre stupărit și despre economia rurală rațională; iar după aceea s'au distribuit 160 broșuri de conținut instructiv popular.

3. S'au înscris membri ordinari noi, solvind taxa prescrisă, dnii: Zaharia Tilicea, preot, Nicolau Dubleş notar, Comuna politică Vaidei și Comuna bisericască gr. or. din Vaidei; iar dl Dr. Aurel Muntean, membru pe viață, a mai solvit fl. 100.—, înscriindu-se membru fondator al Asociațiunii.

4. S'a statorit un premiu de 10 coroane, care se va decerne la proxima adunare cercuală acelei femei, care va arăta cel mai bun spor întru cultivarea legumăritului.

5. Delegați pentru proxima adunare generală s'au ales dnii Dr. Silviu Moldovan și Aurel P. Barcian.

6. S'a ales comitetul cercual pe restul periodului și anume director dl Vasilie Domșa, iar membri în comitet dnii Aurel P. Barcian, Dr. Romul Dobo, Petru Belei și Laurian Bercian.

7. Cu compunerea proiectului de buget pe 1900 s'a încredințat comitetul cercual.

Cu ocasiunea acestei adunări s'a încassat suma de fl. 190.70, din care la cassa centrală s'a trimis fl. 152.56.

Procesul verbal se ia spre scire și conclusele aduse se aproabă, în special se aproabă alegerea comitetului cercual. Dnii Zah. Tilicea, N. Dubleş, Comuna politică Vaidei și Comuna bisericască gr. or. din Vaidei se declară membri ordinari ai Asociațiunii, iar dl Dr. Aurel Muntean membru fondator, având a fi provădit cu diploma prescrisă.

70. (194—1900). *Mihail Iancu, Ioan Iancu și Iosif Iancu* din Vidra de jos, cumpărători de realități din remasul lui Aram Iancu, se roagă cu data 20 Februarie a. c., ca să li se ierte interesele după capitalul restant.

Cererea nu se poate încuviința. Acest conclud este a se comunica și dlui Dr. Zosim Chirtop.

71. (195—1900). *Direcțiunea școlii civile de fete* înaintează cu data 16 Martie a. c. *procesul verbal al conferenței corpului didactic* din 2 și 3 Martie a. c. Se constată:

1. S'a statorit textul planului de învățământ în urma însărcinării primite dela comitetul central prin concludul Nr. 25 din 8 Februarie a. c. Acest plan de învățământ arată următoarele abateri dela planul ministerial Nr. 29000 din 1887.

a) pentru limba română, ca limbă de propunere, se adoptează textul prescriș în planul ministerial pentru limba maghiară;

b) pentru limba maghiară se statoresce un plan nou, corăspundător trebuințelor școlii noastre și conform poziției, ce acest studiu ocupă între celelalte obiecte de învățământ;

c) în considerarea, că în planul școlii noastre pentru limba română, ca limbă de propunere, a trebuit să se inducă 13 oare la săptămână, ceea-ce în planul ministerial lipsește, — în cadrul planului general de oare, care prevede un maxim de 26 oare la săptămână, a trebuit să se reducă numărul oarelor pentru câte-va obiecte; cu toată reducerea maximul oarelor în planul școlii noastre atinge cifra de 28 la săptămână.

S'a redus: în cl. I. desemnul și lucrul de mână cu câte 1 oară; în cl. II. lucrul de mână cu 1 oară; în cl. III aritmetica cu 1 oară și în cl. IV gimnastica cu 1 oară.

2. S'a statorit consemnarea manualelor de învățământ pentru 1900—1901, care s'a înaintat și inspectorului regesc.

Procesul verbal se ia spre scire. Textul planului de învățământ prezentat se aproabă și se însărcinează biroul a-l înainta la ministrul instrucțiunii publice pentru exoperarea aprobării. — Consemnarea manualelor se ia spre scire.

72. (201—1900). Secretarul II raportează, că din „*Dietetica populară*“ de S. Stoica s'au vândut 10 ex. și anume 5 ex. prin despărțământul „Hațeg“ și 5 ex. prin Librăria archidiecesană din loc. Pentru aceste exemplare s'a încassat suma de 15.30 coroane, din care jumătate compet autorului.

Spre scire. Oficiul de cassă se îndrumă a trimite dlui S. Stoica suma de 7.65 coroane.

73. (185 și 207—1900). Se anunță, că dl *Petru Ionașiu*, funcționar în Timișoara, s'a înscris membru pe viață, solvind suma de 200 coroane, și dl *Aurel Popoviciu*, învățător în Broșteni, membru ordinar al Asociațiunii.

Dl P. Ionașiu se declară membru pe viață având a fi provădut cu diploma prescrișă, și dl A. Popoviciu membru ordinar.

74. (209—1900). Se anunță *decedarea* membrului fondator *Georgiu Vișa* din Zlatna.

Comitetul central dă expresiune condolenței sale prin ridicare, având a se exprima și familiei condolența comitetului.

75. (212—1900). *Direcțiunea despărțământului „Comloș-S.-Miclăuș* înaintează *procesul verbal al ședinței comitetului cercual* din 18 Martie a. c. În această ședință s'a decis înființarea mai multor agenturi și ținerea proximei adunări cercuale a treia și de paști în B.-Comloș.

Spre scire cu aprobarea concluserilor.

76. (95—1900). Se raportează, că în primul cuartal al anului curent au fost provocați prin mandat postal 439 membri, ca să-și achite *taxa restantă pe 1899*. Au plătit 266 și au refuzat plățirea 173 membri.

Raportul se ia spre scire.

77. (223—1900). Vice-presidentul cere prin scrisoarea sa ddto 5 Aprilie a. c. o îmbunătățire a simbriei noului servitor de cancelarie *Ioan Rociu*, angajat în locul vechiului servitor dimis din serviciu.

Simbria servitorului de cancelarie se urcă cu începere dela 1 Aprilie a. c. la fl. 25.— lunar.

D. u. s.

Ios. St. Șuluțu m. p., — *Dr. Beu* m. p., secretar II. — S'a verificat. Sibiu, în 9 Aprilie 1900. *George de Maxim* m. p. *P. Cosma* m. p. *I. Crețu* m. p.

DIN DESPĂRȚĂMÎNTE.

Despărțământul „Bocșa“. Despre activitatea dezvoltată din partea comitetului cercual al acestui despărțământ și despre momentele mai însemnate din viața despărțământului dela înființarea sa întâmplată la 11 Septembrie 1898 până la finea anului 1899 domnul director *Ion Budințian* a făcut un raport detaliat, din care dăm următoarele: comitetul cercual s'a constituit în 15 Octombrie 1898, în 10 Decembrie a aceluiași an „și-a precizat un plan de acțiune, în cadrul căruia, — amăsurat împregiurărilor locale — să se aibă în apropiată vedere, pe lângă cultura spirituală și morală, cultura economică și cu ea și bunăstarea poporului. Spre a lucra cu folos și a face și poporului accesibile scopurile ce le urmăresce Asociațiunea, comitetul însuflețit pentru cauza ce o servește, a decis a eși de-adreptul în mijlocul poporului spre a respândi lumină prin ținerea de conferințe publice, și pe calea disertațiunilor rostite în limbajiu popular a-i face cunoscute progresele reportate pe terenul cultural și economic de popoarele înaintate, stăruind pe calea aceasta a deștepta și în poporul român interesul față de ce e bun, frumos și folositor, și prin aceasta a-i întări voia de a propăși și de a începe o eră nouă de viață“.

Comitetul cercual a ținut 6 *ședințe* ordinare, 1 extraordinară și o *adunare cercuală*, în cari s'au adus 19 concluse, privitoare la consolidarea despărțământului, la activitatea ce au să desvoalte membrii comitetului, etc. Numărul exhibitelor a fost 55.

De o deosebită importanță este concludul luat în ședința dela 10 Decembre 1898, în care comitetul și-a formulat programa pentru începerea activității sale, a împărțit despărțământul în cercuri mai mici, designând anume pe câte un membru al comitetului cercual pentru fie-care din aceste subîmpărțiri, cu misiunea de a lucra în comunele ce-i aparțin pentru realizarea scopurilor Asociațiunii, să înființeze agenturi și să țină conferințe publice de cuprins economic. Fie-care din membrii comitetului a lansat câte un apel în comunele aparținătoare, invitând pe toți să între în sinul Asociațiunii. Resultatul acestui apel a fost mulțamitor.

Cel mai de forță punct din programa activității comitetului s'a dovedit a fi: eșirea prin comune în scopul de a ține conferințe publice. Astfel comitetul a hotărît ca tot la două luni să țină câte o ședință de comitet, căreia să-i urmeze câte o conferință publică.

Prima conferință publică s'a ținut la 5 Martie 1899 în comuna Colnic, în care s'a făcut istoricul Asociațiunii, s'a vorbit despre pomărit și legumărit, cum și despre ținerea și prăsirea vitelor. A doua conferință s'a ținut în comuna Vașiova la 6 Aprile 1899, unde s'au tractat aceleași subiecte ca și în prima conferință. A treia conferință s'a ținut la 21 Maiu 1899 în comuna Rafna, unde iarăși s'a făcut istoricul Asociațiunii, s'a vorbit despre economia rațională și valorarea poamelor. Tractatul din urmă s'a și tipărit.

Adunarea cercuală s'a ținut la 17 Septembrie 1899 în Bocșa-română. În această adunare s'a cetit raportul comitetului, rațiociniul, proiectul de budget și s'a ales un membru în comitet; apoi s'au ținut disertațiuni despre albinărit, despre cruțare și păstrare, despre straturile calde și însemnătatea lor în grădinărit, despre însemnătatea și folosul portului românesc din punct de vedere al frumșetii, trăinicieii și al sănătății, precum și despre felurile mâncărilor românesce și influința lor binefăcătoare la desvoltarea organismului. Între conferențieri s'au distins domnii: Ion Budințan, Ion Marcu, Stefan Albu, Petru Ieremia și Coriolan Zuiac.

După disertațiuni a urmat împărțirea premiilor, prin cari se intenționează remunerarea dreptelor silințe și merite câștigate cu onestitate pe ori-ce teren al economiei. Au fost premiați cu 8 galbini 7 locuitori din Bocșa-română.

Ca un ce foarte îmbucurător este a se nota, că locuitorilor din Bocșa-română și giur s'au distribuit cu prețul neînsemnat de 16 cr. bucata 1735 altoi de câte 3 ani, câștigați prin întervenirea antistiei comunale din Bocșa-germână dela grădina economică din Lugoj.

Până la finea anului 1899 au fost *percepțiuni* 544 fl., din cari 473 s'au trimis cassei centrale, iar 71 fl. s'au folosit pentru trebuințele despărțământului.

Domnul director Budințan a făcut o *donățiu* de 73 bucăți scrieri economice, cu cari s'a pus basă bibliotecelor populare înființate.

Membri cu finea anului 1899 erau: 67 ordinari și 109 ajutători.

Biblioteca despărțământului până la finea anului 1899 constă din toate opurile edate de „Reuniunea română agricolă din comitatul Sibiiului“, din Grădina de legumi de Ioan F. Negruțu și din partea I. din opul d-lui Dr. George Maior „Agrologia“.

Agenturile și bibliotecile populare ale despărțământului. Agenturi constituite în toată forma cu finea anului 1899 erau trei: în Bocșa-română, Vașiova și Rafna; iar biblioteci populare 4, și anume în comunele citate mai înainte și în Călnic.

Domnul director este de credința că, trecuți peste greutatea începutului, și generalisându-se în cercuri tot mai largi scopurile, la cari țintesc Asociațiunea, cât mai mulți fii inteligenți ai poporului se vor înrola sub stindardul cultural al Asociațiunii și vor veni în ajutor comitetului cercual, contribuind atât cu obolul cât și cu forțele lor spirituale la promovarea culturii naționale.

*

Despărțământul Ludoș. În decursul anului 1899 s'au ținut o ședință de comitet și o adunare cercuală a despărțământului. În ședința comitetului ținută la 2 Martie, între altele, comisiunea însărcinată a percurge comunele despărțământului pentru a câștiga membri — a fost solicitată din nou a satisface angajamentului luat și căruia trebuia să satisfacă încă în 1898. În urma acestei solicitări numita comisiune a cutrierat aproape toate comunele din despărțământ, înscriind 28 membri ordinari și 21 ajutători, cari s'au obligat moralmente a solvi taxele în decursul anului; însă până de present puțini au satisfăcut îndatoririi luate. Prin urmare în ședința din 18 Ianuarie 1900 presidiul a fost rugat să-i provoace din nou a-și achita taxele.

Adunarea cercuală s'a ținut la 11 Iulie în Iclânzul. Cu ocaziunea adunării s'a făcut și o petrecere, dela care a rezultat pentru despărțământ un venit de 20 cor.; acestea împreună cu 14 cor. taxe dela membri ajutători s'au reținut la despărțământ, iar taxele dela membrii ordinari în suma de 80 cor. s'au trimis cassei centrale. D-l director se plânge, că bogata laicime din Câmpie, proprietari de câte 400 și 500 jug. de pământ, nu se interesează de loc de Asociațiune, nici baremi membri nu se fac. Dar totuși speră că, pe lângă muncă continuă din partea preoțimeii și învățătorimeii, se vor pute îmbunătăți cu timp împregiurările nefavorabile de aji.

*

Despărțământul Sibiiu. Comitetul cercual și-a pus toată silința întru desvoltarea unui interes cât mai mare în toate cercurile acestui ținut față de scopurile Asociațiunii. Punctul de căpetenie la manifestarea unei rodnice activități și la angajarea tuturor factorilor pentru realizarea tendințelor, ce se urmăresc, l-a format și de astădată adunarea cercuală, care s'a ținut anul acesta la 27 Iunie v. în Poplaca. Constată cu regret, că poporul în multe locuri nu este încă inițiat în ținta, ce Asociațiunea urmăresce, și de aici indiferentismul întimpinat pe alocurea. În ședințele comitetului s'au rezolvat afacerile curente. În cea din 4/16 Novembre comitetul a primit cu părere de rău demisiunea fostului secretar dl Dr. Elie Cristea, care din cauza multor agende oficioase a fost silit să se retragă, și în locu-i a fost ales dl Nicolae Vătășan, colaborator la „Telegraful Român“.

Cu finea anului despărțământul are 48 membri, dela cari taxele au incurs regulat.

*

Despărțământul Abrud-Câmpeni, conform raportului dl dir. Dr. Basiliu Preda, și-a ținut adunarea cerc. la 23 Iulie 1899 în comuna Lupșa, în care s'a luat spre scire raportul anual al comitetului cerc., s'a proiectat bugetul pro 1900 la intrate și eșite cu Cor. 830, s'au încasat dela membri noi și vechi Cor. 584 și 5 acțiuni de ale inst. „Munteana“ în valoare nominală de 200 cor., s'au cetit două disertațiuni: „Însemnătatea bibliotecelor populare pentru înaintarea în cultură a poporului român“ de Demetriu Goia, și „Preoții cei ce-și țin bine diregătoria cu îndoită cinste să se cinstească, mai ales cei-ce se ostenesc în cuvânt și în învățătură“, de Ioan Todescu. Pe seama despărț. s'au reținut cele 20% statutare în suma de 76 cor. 40 fil. iar 507 cor. și 60 fil., și acțiunile dela „Munteana“ s'au așternut comitetului central. În decursul anului 1899 comitetul cerc. a ținut 4 ședințe, toate în Abrud, și anume în 13/III, 12/VI, 17/VII și 13/IX. În aceste ședințe a rezolvat toate chestiunile curente, a luat măsurile de lipsă pentru încassarea taxelor, a pregătit raportul anual și proiectul de buget pentru adunarea cerc., a făcut pașii de lipsă pentru potențarea activității agenturilor înființate în comunele din despărțământ, a distribuit suma de cor. 76.40 reținută din taxele încassate, astfel că cor. 33 le-a destinat pentru biblioteca poporală, cor. 33 s'au transpus ca ajutor Reuniunii femeilor române din Abrud și giur, iar cu cor. 10.40 s'au acoperit speșele biroului. În fine din suma numită mai sus și din contribuiri benevole ale membrilor s'au cumpărat cărți pentru biblioteca poporală, care în 1899 a și funcționat cu bun succes în comuna Sohodol.

Comitetul cerc. precum în trecut așa și în viitor își va da toată silința pentru înaintarea scopurilor juste și mărețe ale Asociațiunii.